

SON OSMANLI HARİCİYE NAZIRININ BİR LÂYİHASI

Hikmet Bayur
T. T. K. Üyesi, Manisa Sayları

Aşağıda görülecek olan lâyiha 1922 yılı ikinci kânununda İstanbul Hükûmetinde Hariciye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa tarafından Sadrazam Tevfik Paşaya verilmiştir; maksat mütarekedenberi harici vaziyetin safhalarını hulâsa etmek; bunlar hakkında lâyiha sahibinin düşüncelerini bildirmek ve son vaziyete göre, onun kanaatine alınması lâzımgelen tedbirleri, hükûmete göstererek onu bunlar hakkında bir karar almağa davet etmektir.

Bu lâyihanın yazıldığı anda dış siyasa bakımından bilinmesi lâzımgelen vaziyet şu idi:

Yunan Hükûmet ve ordusu son gayretini sarfederek Türk Millî ordu ve Hükûmetini yok etmek ve Ankarayı almak teşebbüsünde bulunmuş, fakat buna muvaffak olamamıştı. Yunanistan bundan sonra aynı ayarda bir gayret daha sarfedemeyeceği için mukadderatını İngiltereye tevdi etmiş ve onun vasıtasile sulh aktini istemiştir.

Türk Millî Hükûmeti ise memleketin düşman işgali altında bulunmayan parçalarındaki bütün kuvvet kaynaklarına ancak Sakarya Harbi sıralarında el koyabilmişti, zira, ezcümle İstanbuldan gelmekte olan propaganda, o devreye kadar, meselâ umumî seferberlik ilânı gibi, en lüzumlu bir tedbirin alınmasını tehlikeli kılıyordu. Mustafa Kemal ise Ankarada hükûmet kurmak işini tamamladıktan sonra, yine o sıralarda, filen ordunun başına geçmişti.

Bütün alâkadarlar onun bu yeni vaziyete göre alacağı tedbirleri ve Yunan ordusuna indireceği yumruğu bekliyordu.

Bu lâyihanın yazıldığı kıştan sonra gelecek olan ilkbahar ve yazda Türkler Yunan ordusunu ezecek olurlarsa memleketlerini kurtaracaklar ve Sevr Muahedesinin Türklük için öldürücü ve

büyük devletler için sonsuz derecede faydalı hükümlerini yaşatmak imkânı kalmıyacaktı; zira böyle bir Türk zaferinden sonra İstanbul ve Trakyada kalacak olan muhtelif devletlere mensup kuvvetlerin Türk ordusuna karşı koymağa çalışmaları, ancak mezbuhane bir teşebbüs olabilirdi.

Ufukta böyle bir Türk zaferi ihtimali belirince o zamanki düşmanlarımız için girişilecek teşebbüsler arasında en samimisi bunu mümkün kılacak olan mevsim girmeden ve Anadolu'nun garbi henüz Yunan işgali altında iken sulh görüşmelerine girişmek ve elde tutulan Türk topraklarını, bir pazarlık mevzuu yaparak, onların kısmen tahliyesine mukabil Sevr Muahedesindeki büyük devletleri alâkadar eden Türklük için öldürücü hükümlerin bir kısmını, yeni muahedede yaşatmağa çalışmaktı.

Fakat şayet bahardan evvel bir mütareke yapılır, Türk ordusunun muhtemel bir muvaffakiyetli taarruzu önüne geçilir ve Yunan ordusu bir bozguna uğramak tehlikesinden korunarak sulh müzakerelerine girişilebilirse, bu, Türkiyenin o vakitki düşmanları için pek büyük bir muvaffakiyet olacaktı; zira evvelâ müzakereler, konuşulacak meselelerin çokluğu, genişliği ve ehemmiyeti dolayısıyla, çok uzun sürebilirdi; kat'i bir zaferden sonra yapılan Lozan müzakereleri, inkita müddeti dahil, sekiz ay sürmüştü, bahsettiğimiz mutasavver müzakerelerin daha çok sürmeleri beklenilebilirdi. Türkiyenin en zengin yerleri düşman elinde bulunduğundan ve diğer birçok sebeplerden Türk Millî Hükûmeti böyle bir bekleme devresinde çok yıpranabilirdi. Bundan başka, müzakereler ilerledikçe, asıl davanın Türkiye ve Yunanistan arasında değil, Türkiye ve büyük devletler arasında olduğu madeten ve filen anlaşılacaktı ve dolayısıyla 1919 yılında olduğu gibi resmen olsun, Türklük aleyhinde ve Yunanistan lehinde bir büyük devletler cephesi hâsıl olacaktı. Buna ilâve olarak İstanbulda düşmanlara her türlü yardımı yapmağa hazır bir padişah ve onun büyük devletlerin istedikleri gibi değiştirebildikleri bir hükûmeti vardı. Bu devletler arasında Sevr Muahedesinin hazırlandığı ve imzalandığı sırada mevcut olan birlik yeniden kurulurken Türkler arasında padişah ve hükûmeti sayesinde mevcut olan ikiliğin o zamanki Türk düşmanları tarafından maddî ve filî surette istismar edilebilmesi ümidi vardı. Ve bir kere bu yola girildikten sonra artık onun sonunda büyük devletlere ve Yunanistana temin edilecek faydalar evvelden tahmin edilecek kadar büyük olabilirdi.

Bütün bu düşünce ve ümitlerdedir ki, 1922 başlarında, o sırada Yunanistanın hamisi ve bilhassa Başvekil Loyd Corcun politikası icabı Türkiyenin en büyük düşmanı olan İngiltere, derhal aktedilecek şartsız bir mütareke fikrini ileri sürecek ve kendine tâbi veya nüfuzu altında bulunan bütün unsurları bu neticenin istihsalı için çalıştıracaktır. İngilterenin bu yoldaki düşünce ve emelleri, daha Sakaryadan evvel dahi, Yunan ordusunun muvaffakiyetsizliği ihtimali derpiş edilmesi dolayısıyla, hiss olunmağa başlar.

Aşağıda görülecek olan lâyiha böyle bir tesir altında yazılmıştır. Osmanlı Hariciye Nazırının, işi bütün inceliklerine nüfuz etmeden yazdığı şu cümle, millî hükûmetin bilâhare kullanacağı silâhtan, yani mütarekenin tahliye ile meşrut olması keyfiyetinden ve misakı millî sözünün zikredilmesinden ne derece korkulduğunu anlatır. Lâyihadaki cümle şudur (20) [*].

“... Bir an evvel inikadı sulhu İngiltere Hükûmeti de gerek kendisinin gerekse bütün cihanın menafii icabından gördüğü cihetle umumî bir sulh in'ikadı için tarafeyni davete hazır olduğundan Anadolu'nun böyle bir tavassuta muvafakat edip etmiyeceğinin bilinmesine ihtiyaç olduğunu, fakat Ankara ricali Misakı Millinin aynen kabulü veyahut İzmir ve Trakyanın hemen tahliyesi gibi bazı şeraiti mütekaddime dermeyan ederse bunun ret manasında telâkki edileceğini bilbeyan....”

Fikrimizce lâyihadaki bütün fikirler evvelâ Millî Hükûmeti, o zamanki düşmanların işine geldiği gibi, yani şartsız bir mütarekeyi kabule, ondan sonra da Türkler arasında düşman lehine ikilik husule getirmeğe matuftur ve bu işte, ecnebi nüfuzu altında bulunan lâyiha sahibi kısmen şuursuz fakat kısmen de şuurlu bir alettir.

Onun şahsından da kısaca bahsetmek lâzımdır. Abdülhamit devrindenberi muktedir bir asker şöhretini haizdir, meşrutiyet devrinde Yemen İmamile yaptığı anlaşma ona zeki ve müdebbir bir devlet adamı şöhretini verdi. Büyük harp esnasında temayüz edecek birşey yapmadı ise de mütarekeden sonra padişaha her ne bahsında olursa olsun sadık kalacaklar arasında en büyük devlet adamı ve muktedir kumandan kendisi addolundu. 80 yaşlarında olan Tefik Paşanın kabinesinde en nüfuzlu üye kendisi idi. Dumlupınar Zaferi onu birçok emsalile birlikte siyaset bakımından öldürmüştü; bundan birkaç ay evvel hayata filen veda etmiştir.

[*] Lâyihada ve şerh ve izahlarda bu numarayı aramalı.

Mufassal bir Türk İnkılâbı tarihi yazmak için hazinesi evrakta araştırmalar yaparken bu lâihayı bulduk. İçindeki fikirler yalnız onun sahibini veya bu zatın şahsî siyasasını alâkadar etseydi bunlarla meşgul olmayıp lâihayı dosyasında bırakmak belki daha iyi olurdu; fakat lâihadaki fikirler, bir şahsın değil, bir rejimin fikirleridir, batı devrindeki Osmanlı İmparatorluğu ricalinin ve hattâ batmağa yüz tutan bir saltanat rejiminin fikirleridir. Böyle olmasaydı Osmanlı hariciye nazırı bu lâihayı sadrazama verdikten sonra makamında kalabilir miydi? Halbuki onu Dumlupınar zafetine kadar, yani Padişah Hükûmeti İstanbulda yaşadıkça, bu Hükûmetin en nüfuzlu üyesi olarak göreceğiz.

Binaenaleyh lâihadaki imzanın ehemmiyeti yoktur; tesadüf onu Ahmet İzzet Paşaya imzalatmıştır. Fakat o olmasaydı rejimin beslediği bu fikirleri başka biri ortaya koyacak ve onların icabı olan rolü oynıyacaktı.

Şimdiye kadar tesadüf ettiğimiz vesikalar içinde bütün bir rejimin ruhi haletini bu kadar açık bir surette anlatanını bulmadık; bu lâihanın yazılmasını icap ettiren rejim ise tarihe gömülmüştür. Ve bugün 35 yaşında olanlar artık onu ancak kitaplardan öğrenebilirler. Bu lâiha 40 yaşını geçmiş olanlara çocukluk ve gençliklerinin nasıl bir muhitte geçmiş olduğunu hatırlatır, 35 yaşından aşağı olanlara da hem pek uzak, hem pek yakın olan bir geçmişte baba ve ağabeylerinin yaşamış oldukları muhitte hâkim olan siyasî ruhu öğretir ve bunu anlamalarına yardım eder.

Lâiha bu maksatlarla tarafımızdan neşredilmiştir. Ve yeni nesillerin bunun ruhundaki manaya nüfuz edebilmeleri için mühim yerleri şerh ve izah edilmiştir.

* * *

Lâiha ve şerhler okunurken görüleceği veçhile o rejim ricalinin bazı samimî düşünceleri ve başbaşa kaldıkça meydana vurmaktan çekinmedikleri birkaç ana duygu vardır ki aşağıda tasrih ve telhisleri faydalı görülmüştür.

A — Kendileri âciz oldukları için Türkü de âciz görürler. Onlarca Türk zelil bir hayat sürmeğe mahkûmdur, onun büyük, hattâ müstakil bir millet gibi hakkını istemesi, menfaatlerini koruması, kendini saydırmağa kalkışması, herkesten müsavat daire-sinde muamele görmekte ısrar etmesi, havsalanın alamıyacağı bir cür'ettir. Türk için esas haklarını yalvararak koparmağa çalışmaktır; lâiha sahibi Türk namına bu yalvarıcı rolünü oynıya-

madığına müteessiftir. Millî Hükûmet ve hareketin ecnebiler tarafından takdirine şahit oldukça bunu ya anlayamamakta yahut mübalâğalı bulmaktadır. Kendisi dahi Millî Hareketi takdire mecbur olduğu vakit arkadan derhal bir zâf hareketini tavsiyeye hazırdır (10, 14, 19, 23, 28).

Lâyiha sahibi İstanbuldaki Padişah hükûmetlerinin 16 mart 1920 işgalinden evvel ve sonra büyük devletler tarafından diledikleri gibi değiştirildiğini iki yerde kaydetmekle beraber (1, 5), buna karşı isyan etmek şöyle dursun, bu suretle teşekkül eden hükûmetlerin filen devlet işlerine karışmalarının millete karşı bir ihanet olabileceğini hatırına bile getirmez; bilâkis o bu vaziyeti tabii addedip kendisini iktidar mevkiine getiren ecneblerle millî hükûmetten daha dost ve onların fikirlerine millî hükûmet fikirlerinden daha yakın olmaktadır acaipliği hissetmez. Bu gibi amillerin tesirile olacak, İstanbulda en kuvvetli ecnebi tesiri olan İngiliz tesirine, akıl ve iradesi ram olmuş gibidir.

Ezcümle büyük devletlerden Sevr'in değiştirileceğine dair hiç bir vaat ve teminat almadığı halde Ankaraya gelip sulh propagandası yapmaktan, yani herkeste mukavemet şevkini kırmağa çalışmaktan (8, 25), ve bu suretle düşmanlarımızın muratlarına ermelerini kolaylaştırmaktan çekinmez. Rusya ve Fransa ile anlaşıldığı şekilde, yani Misakı Millî esasları mahfuz kalmak şartile İngiltere ile de anlaşmak istemeği "temerrüt," diye tavsif eder. Hattâ onun rakiplerile anlaşmış olmağı, yani birer birer muhtelif cepelerde işimizi bitirip bütün kuvvetlerimizi Yunan cephesine karşı toplamak inkânını elde edişimizi, İngiltere ile de dileklerimiz dairesinde anlaşmağa yardım edebilecek bir adım değil, bilâkis bir tehlike addeyleyler (24), bu kadarla da kalmıyarak millî hükûmetin muvaffakiyetleri neticesinde sulh tekliflerinin gittikçe bize daha müsait olduğunu ve olacağını müşahede etmeğe mecbur olurken dahi İngiliz tehdidini ileri sürmekten ve Mısır ve Hint hareketlerine karşı alınan askerî tedbirlere işaret etmekten nefisini menedemez (26, 27).

Keza Rusyanın çökeceği veya garple anlaşacağı, yani Millî Hükûmetin, lâyiha sahibinin zannınca, esas kuvvet kaynağını kaybedeceği hakkında, boş çıkan kehaneti de, sırf bu kabil propagandaların yayılmasını istiyenlerin tesirile yazılmış cümlelerdir (30).

Lâyiha sahibi bütün bu gayretleri sarfederken ve hattâ milletele harp halinde bulunan bir devletin memurlarının teveccühüne ma-

likiyetle ögünürken (23) kazanılmasını istediği dostluğun, onun gittiği yoldan değil, başka yollardan giderek kazanılabileceğini hiç aklına getirmemektedir. Fakat bu doğru yolun ne olduğunu bizzat görecektir kadar ömrü vefa etmiştir.

Bu kabil düşünce ve amillerin tesiri altında bulunan bir dimağın sulh muahedesi hakkında ne düşünebileceğini kestirmek güç birşey değildir; Sevr'in değiştirileceğine dair hiçbir vait almadan yukarda söylediğimiz veçhile sulh propagandasına giriştiği gibi Londrada mart 1921 de yapılan sırf zahiri ve son derece mahdut bazı müsaadati ihtiva eden teklifler dolayısıyla "Sevr Muahedesinin esas kal' ve ihlâl olmuştur," der.

Aynı konferans esnasında, birçok vilâyetimizin ekonomik hayatını Fransa ve İtalyanın murakabesi altına koyan, Bekir Sami Beyin bu iki devletle yaptığı anlaşmaların, tasdik edilmemiş olmasına acır (13).

Sulh hakkında lâyhada bulunan fikirler hulâsa edilmek istenilirse şu neticeye varılır:

Düşmanlarımız ne vakit ve ne şekilde sulha razı olurlarsa derhal kabul etmeliyiz, Sevrde yapılacak en ufak ve ehemmiyetsiz değişiklikleri birer nimet addetmeliyiz.

Millî Hükûmetin tutmuş olduğu tamamilen zıt yolun, gün geçtikçe muvaffakiyet getirdiğini, Şarki Anadolu işinin kâmilen lehimize halledildiğini ve fazla olarak Ruslarla sağlam bir dostluk kurulduğunu, Bekir Sami Beyin Fransızlarla yaptığı anlaşma tasdik edilmedikten sonra yerine onunla mukayesesi caiz olmıyan, Misakı Millî esaslarına uygun, Ankara anlaşmasının kaim olduğunu görmekte ve müşahedeye mecbur olmaktadır. Bundan maada aynı sırada İngilizlerle gayri müsait şeraitle aktedilen esir değiştirme anlaşması Ankaraca tasdik edildikten sonra İngilizlerin dahi Millî Hükûmetle müsavi şartlarla bir anlaşma yaptıklarını keza lâyhaya yazmıştır.

Fakat bütün bunlardan sebatla mütemadiyen millet için yeni menfaatler koparıldığı ve dolayısıyla doğru yolun Millî Hükûmetin tuttuğu yol olduğu neticesini çıkarmağa yanaşmaz.

B — Lâyhada görülen ikinci bir ana fikir de Türkün daima haksız ve her işte kabahatli oluşudur.

Bu düşüncenin tesirile lâyiha sahibi mütarekeden sonra Türk- lüğe karşı takınılmış olan tavrın esas amillerini, büyük devletlerin o vakitki Türk düşmanlığında ve ihtiraslarında bulmayıp bunu bazı müfrit meb'usların etvar ve harekâtında ve muhaliflerin

mesai ve tahrikâtında bulmaktadır (2). Keza bir türlü sulh olamıyorsa bu Sevr Muahedesinin öldürücü hükümleri değişmediği için böyle olmuyor "Anadolu zimamdarını metalibinde müfrit ve muannit ve muamelâltında nezaketi siyasiyeden mütebait,, oldukları (12) veyahut Mustafa Kemal General Harington'u görmek üzere zırhlıya girmediği ve cevabında Misakı Milli esaslarını zikr ve tahrif edilmek istenilen bir hakikati ifade ettiği (18) veyahut Milli Hükümet İngilizler elinde bulunan Türk esirlerini muhakeme ettirmediği ve bu devletle nihayet müsavat dairesinde bir esirler değiştirme anlaşması yaptığı (19) vesaire vesaire içindir ki memleket sulha kavuşamıyor.

Karadeniz limanlarile Anadolu yaylâsı arasında münakalâtı ve bilhassa askeri münakalâtı durdurmak ve 1921 yazındaki Yunan taarruzundan az evvel üzerlerine bir kısım Türk kuvvetlerini çekerek işbu taarruzu kolaylaştırmak için ayaklanan Pontus adı verilen Samsun ve havalisi cenubundaki Rumlara karşı alınması zarurî olan tedbirler lâyiha sahibine göre sadece "Pontus propagandası vesile ittihaz edilerek,, yapılmış bir harekettir. Ve onun verdiği uydurma tafsilâta göre sırf fuzuli bir zulümden ibarettir (15).

Aşağıda şerhlerde izah edeceğimiz veçhile bütün bu hususlarda, Osmanlı Hariciye Nazırı, Türk milletine karşı, birçok ecnebilere ve hattâ o zamanki düşmanlardan daha insafsızcasına davranmaktadır.

C — Lâyihadaki üçüncü esaslı fikir padişahın ve onun hak ve menfaatlerinin korunması işinin esas olmasıdır. Millet ve onun yaşama hakkının korunması ikinci derecede gelir.

Bu ruhi haletin tesiriledir ki lâyiha sahibi Damat Ferid'in en büyük kabahati olarak millete karşı giriştiği mücadeleden padişahın adını kullanmasını, yani halkı ondan nefret ettirmesini gösterir (4) ve Sevr gibi öldürücü bir muahedenin kabulünü hiçe sayar.

Keza "Saltant ve Hilâfetin cihan muvacehesinde hukuku siyasiyesini tavzih ve bunların hiç bir vakit mahv ve pamal ettirilmeyeceğini tefhim ve şu ihtilâfların devlet ve memlekete iras edeceği mahazir ve mazarrat hakkında nazarı dikkatlerinin ehemmiyetle celp edilmesine ihtiyacı mübrem vardır,, dediği vakit bütün bu celâdet Milli Hükûmete karşıdır; Sultan-Halifenin hakları ona karşı müdafaa edilecektir, devlet ve memlekete fenalık ettiği, ona, Milli Hükûmete bildirilecektir. Milleti Sevr Muahedesini ile ölüme mahkûm edenlere karşı lâyihada bu celâdetin yüzde biri görün-

mez şiddet hep milleti korumak istiyenlere karşıdır. Lâyihayı yazanda, okuyanlarda, doğru olmadığını pek iyi bildikleri halde Osmanlı Hariciye Nazırı Milli Hükûmetin hiç olmazsa bir kısmının ve onun hakikî başı olan Mustafa Kemal'in o sıradaki vaziyetten ve Damat Ferit politikasının doğurduğu kinden istifade emeline olduklarını yazmaktadır: her nedense bir yıl önce aşağıda şerhlerde hatırlatacağımız veçhile aynı Mustafa Kemal'in padişahı milletle beraber olmağa ve onunla barışmağa davet etmiş olduğunu unutmaktadır. (33)

Eğer daha sonra padişah düşmüşse bu kendisinin hiyanette inadı yüzünden olmuştur, ve netice itibarile millet için hayırlı olmakla beraber, o sırada onu bin bir tehlikeye maruz bırakan padişahın ve hükûmetinin bu sıyasetleri, onların bilmiyerek ve istemiyerek millete yaptıkları tek iyilik olmuştur.

D —Lâyihayı meşbu eden bir fikirde iktidar mevkiine geçmenin ve orada kalmanın esas olduğu ve mevki sahibi olduktan sonra prensiplere sadakatın akılsızlık olacağı fikridir.

Ne vakit Ankaradan Misakî Milli lafı işitilir veya onun hükümlerini muhtevi bir şey gelirse, lâyiha sahibi derhal hayret içinde itiraz eder ve iş başında bulunmadığı zaman o kadar kötülemiş olduğu Damat Ferit politikasını takibe hazır olduğunu ve ancak muvaffakiyetsizlikten korktuğunu lâyihasına yazmaktan çekinmez.

Prensipere sadakat ve bunları iktidar mevkiine geçmek için bir merdiven değil iktidar mevkiine gelmeği prensiplerini tahakkuk ettirmek için bir vasıta addetmek Mustafa Kemal'in esas vasıflarından biridir. Ve bu vasıf devlet adamlarında zannolundundan çok nadirdir.

Lâyiha sahibi ve arkadaşlarının karakterleriyle tam bir tezat teşkil eden Mustafa Kemal'in bu karakteri ve bunda millet lehine ve padişah aleyhine mündemiç bulunan bütün imkânlar, onun millî hareket ve hükûmetin önderi ve kurucusu olması keyfiyetine ilâve edilirse lâyiha da ona karşı alttan alta kaynıyan güvensizlik ve düşmanlığın ve aleyhindeki ithamların sebep ve hikmeti anlaşılır.

Yukarda dört kalemde topladığımız düşünce ve duygular insanları nerelere götürebilirlerse lâyiha sahibi ve arkadaşları da oraya gitmektedirler.

Türk milletini hiçe sayan, ona güvenleri olmıyan, onu daima haksız gören, ecnebiye dayanmağı, güvenmeğı ve hoş görünmeğı

tabii bulan, padişahı esas ve milleti ehemmiyetsiz gören insanlar kendi milletlerine karşı istiyerek istemiyerek ihanet etmeğe mahkumdurlar. Nasıl ki lâyhada yapılmış ve yapılması düşünülmüş ihanet hareketleri sarahaten yazılıdır. Ezcümle :

a) Lâyiha sahibi Ankarada mevkufen bulunduğu zaman millî ricali şifahen Sevr'i, ve İstanbulla döndükten sonra tahriren ona yakın şartları kabule sevk için uğraşa gelmiştir; bu yolda yazdığı mektuplar kendi itirafı veçhile "azîm bir dosya,, teşkil eylemektedir. (25)

b) 1922 başlarında ise Damat Ferit rolünü oynamaktan kendini meneden sırf onun akibetine uğramak korkusudur. (32)

c) Lâyihanın sonunda ise muharrir büyük devletlerden kendi takdirince muvafık kâğıt üzerinde bazı şartlar istihsal ettikten sonra onlarla anlaşmış bir vaziyette Millî Hükûmet aleyhine harekete geçmeği ve ondan evvel müraiyana bir politika ile Anadolu'nun gönlünü kazanmağı mensup olduğu hükûmete tavsiye etmektedir.

Yaptığı tahlillerde ise böyle bir hareketten sonra büyük devletlerle Yunanistanın sözlerinden bir kere daha dönmeleri ve kendisine yapacakları vaatleri hiçe saymaları ihtimalini, hiç hatırına getirmiyor.

Bu hal hırsın, milletine güvensizliğin, padişahı ona tercih etmenin ve yabancılara güven ve temayülün insanları ne gibi dalâletlere düşürebileceğini göstermekle beraber Dumlupınar Zaferi olmasaydı yahut ezici ve harbi kökünden bitirici mahiyette bulunmasaydı, veya bir mevsim daha geçikseydi Türk milletine karşı ne gibi sui kastler hazırlandığını meydana koymaktadır

*
**

En lehte görünen kısımları dahi menfi neticeler çıkarmağa matuf olan lâyiha aynen aşağıda sol yapraklardadır. Muterize içindeki rakamlar şerh ve izah edilmek istenilen kısımların sonlarına konmuştur. Bunların karşısında yani sağdaki yapraklarda bu şerh ve izahlar bulunmaktadır. Lâyhada kalın hurufatla dizilmiş kısımlar bizim tarafımızdan öyle dizdirilmiştir.

Lâyiha

Vaziyeti ahirei siyasiye şark işinin bir neticeye iktiran etmek üzere olduğunu irae eylediğinden Meclisi Âlii Vükelânın takip edilecek hattı hareket hakkında bir kararı musip ittihaz buyurması zamanı hulûl etmiştir, itikadı kasırındayım. Bu siyakta arz ve irat eyleyeceğim mülâhazat ve cereyan edebilecek münakaşata esas ve medar olmak üzere mütarekeden bu ana kadar tebarüz eden safahatı muhtelifi siyasiyeyi malûmu ilâm kabilinden olmakla beraber alettariüküicmal pişi tetkik ve itibara arza ihtiyaç hisseyledim.

Mütarekeyi müteakip İstanbul'da Düveli Mütelifi ve lasiyyema İngiltere ve Fransa devletleri hakkımızdaki muamelâtını bir sureti tedricede yekdiğerile müsabaka edercesine teşdit ve umuru hükûmete müdahalatını tezyit ederken Kilikyadan Fransa filen ve çebren şark ve şarkı şimaliye doğru Maraş, Urfa, Mardin, Cezirei İbni Ömer cihetlerine kadar nüfuz ve İtalya cenuptan Kuşadası, Konya hattına kadar küçük müfrezelerle fakat silmen hulûl ettiği esnada İngiltere dahi Yunanlıların İzmirde duhulüne müsaade eylemiş ve şarktan Ermenilerin memaliki Osmaniyeye taaddi etmeleri emaratı görülmeğe başlamış olmasile o zamanki kabinenin aciz ve füturunun gören bazı hamiyetmendan ile Müdafaai Hukuk Cemiyetleri teşkil edebildikleri müfrezelerle müdafaai mülke kıyam eylediler. Bu suretle devletin külfetsizce bel' ve imha edilemeyeceği tebeyün eylemesi ve efkârı umumiyei cihanın biran evvel şark umurunu hüsnü hitama erdirmek arzu ve ihtiyacını his ve izhar etmesi üzerine mürahasalarımız Parise celbedilerek efkâr ve müdafaaları istima olunmak istenmişse de Ferit Paşa lâyihaları bir mübahasei ciddiye zemin teşkil edecek mahiyette görülmemekle heyeti mürahasamız iade ve bir defa da Kuvai Milliye ile biltilâf bir neticei silem ve selâha duhul bulmak ciheti ihtiyar ve iltizam oldu. **Binaenaleyh orduca haizî nıknâm olan ecillelerkânı askeriyyemiz tarafından kabineler teşkil [1]** ve bu sayede filhakika İstanbul ile Milliciler arasında itilâf ve mukarenet tahsil edilerek Meclis küşat edilmiş ve bir idarei salime ümidi uyanmışken

[1] Bu sözler İstanbul kabinelerinin, daha o zamanda bile, yani 16 mart 1920 işgalinden evvel dahi, büyük devletler tarafından teşkil ettirildiğinin itirafıdır.

bir cihetten bazı müfrit meb'usların etvar ve harekâtı diğer cihetten muhaliflerin mesai ve tahrikâtı yüzünden düveli itilâfiye ve bahusus İngilizler siyaseti itilâfcuanelerini yeniden tebdil ve tariki şiddete sülûk ederek İstanbulu filen işgal ve miliyetperver görülen birçok ricali devlet ile meb'usanı Maltaya icla eyledikleri gibi [2] bu ahvali müteakip tekrar makamı iktidara gelen Ferit Paşa kabinesi de meclisi yeniden fesh ve fetavai şerife ve iradattı seniye ile harekâtı milliyeyi ret ve takbih eylemiş olmakla payitaht ile memleketin kısmı küllisi arasında bir hufrei azimeyi ihtilâf husule gelmiştir. Bunun üzerine Kuvayi Milliye Hilâfeti İslâmiye ve Saltanatı Seniyenin İstanbul'da duçarı kaydı esaret ve binaenaleyh tedviri umuru devlette adimülükidar olduğu nazariyesini ortaya koyarak idarei devleti Meclisi Milliye tevdi ile memleketi ve hali esarete olduğunu iddia ettikleri hilâfet ve saltanatı tahlis davasile silâha sarıldı. Buna mukabil Yunanlılar da kuvayi cesime tahşit ederek dairei istilâlarını şark ve şimale doğru tevsi ve İzmir Vilâyetinin kısmı küllisi ile bütün Bursa Vilâyetini zapt ve teshir eyledikleri sırada Osmanlı kabinesi de bir taraftan Kuvayi İnzibatiye namı altında tertip ve İzmit civarlarına kadar sevk ve tesrip eylediği askeri diğer taraftan Bursa, Adapazarı, Konya, Bozkır, Bolu, Merzifon cihetlerinde ikna ve teşvik edebildiği Çerkez ve Türk ahaliyi düşmanı haricî ile beraber Kuvayi Milliyeeye karşı sevk ve taslit eyledi ise de bu hareketi ile Kuvayi Milliyeyi imha değil bilâkis dahili memlekette takviye eylemiş ve harice karşı da gösterdiği teslimiyetin mükâfatı olarak nihayetülemir Scvr Muahedenamesini imzaya ve Trakyayı da Yunanistana terke mecbur kalmıştır [3]. Şurasını bilhassa beraverdei zeban etmek isterim ki, Ferit Paşa kabinesinin hatıratından en büyüğü ittihaz ettiği firak engiz siyaset ve hattı hareketini makamı mukaddesi hilâfet ve saltanattan mülhemmiş suretinde irae etmesi ve neşriyat ve telkinat ve teşvikatında namı namli hilâfeti ağızdan düşürmemesidir. Usulu meşrutiyet ve adabı musadakata tamamen mugayir olan bu halin izalei tesirâtı cidden it'abı fikre muhtaç ve cesban mesalli müşkiledendir [4].

Venizelos hükûmeti o zamanlar önlerinde bir mukavemeti ciddiye olmadığı halde dahi cesim bir kıt'anın istilâsındaki müşkilâtı derk ve hesap eylemekle siyaseten temellük ve tesahübü ümit eylediği ve askerlikçe de müdafaaya salih gördüğü bir hatta kadar ilerledikten sonra harekâtı tecavüzkâranesini tevkif eylediği gibi Kuvayi İnzibatiye dahi ilk musademede duçarı inhi-

[2] Basit düşünce; Müfrit olanların etvar ve hareketleriyle devletlerin mukarreratı değişir mi?

Muhalifler ise büyük devletlerin birer aletlerinden ibarettir, onlar, aldıkları emre göre hareket ederlerdi. Binaenaleyh büyük devletler nasıl bir karar almak isterlerse onu icap ettirecek hareketi muhaliflere emrederlerdi.

Lâyiha sahibinin bu fikrinden mantıki netice çıkarılacak olursa «muhalifler» tabiri bütün Padişah hükümetlerine de teşmil olunabilir; ve o takdirde bu fikir gayri mes'ul bazı kişilere değil, o sırada meşru addedilen kuvvete raci olunca hakikat kesbeder; zira hiç şüphe yoktur ki düşmanlar, millet nezdinde manevi nüfuzu henüz yaşamakta olan saltanat ve hilâfet makamile onun hükümetine güvendikleri takdirde, Türk milletine daha çok ağır şartları yükleyebilirlerdi.

[3] Lâyiha sahibi burada Damat Ferit'in düşmana karşı gösterdiği teslimiyetin ve ona yaptığı yardımın verdiği fena neticeyi kaydetmektedir. Fakat aşağıda aynı hareketlere girişmeği düşündüğünü yazmakla fikirlerinde samimî olmadığını ve başkalarında ayıpladığı veya ayıplar görüldüğü şeyleri kendisi iktidar mevkiinde olunca yapmaktan çekinmeyeceğini ve tek korkusunun yapacağı işin fenalığı değil muvaffakiyetsizlik tehlikesi olduğunu gösterecektir.

[4] Padişahı müşkil vaziyete sokmak, millete ihanetten ve onu ölüm tehlikesine maruz bırakmaktan daha büyük hata imiş! Bu cümleler bütün bir devrin zihniyetini gösterir.

zam ve inhilâl olmuşsa da maatteessüf semerei teşvik ile ikame ve ika edilen kıyam ve ihtilâller hayli zaman devam ederek ahali İslâmiye bir sureti hunharanede yekdiğerinin canına kıymış ve nihayet galebe haricin muavenetine rağmen ekseriyeti teşkil eden milliyetçilerde kalmıştır. Fakat bu musademat bütün Anadolunun kalbinde onulmaz cerihalar ve İstanbula karşı müşkülütteskin kin ve infialler husule getirmiştir. Yunan kiralının sureti malûmede vefatile Venizelosun sukutu ve âlemi medeniyet ve İslâmiyette hâdis olan inkılâbatı içtimaiye ve intibahat ve ihtilâlatı dahiliyenin o esnalarda ezimmedaranı hükûmatı düşündürecek surette bir şekli hadde girmesi ve efkârı umumiyei cihanın hiç bir devleti muazzamayı asker sevkettirmeyecek derecede harbe karşı nefret ve galeyânı şarkı karip umurunun yine sureti muslihanede halli ihtiyacını tevlit eylemiş olmakla Ferit Paşa kabinesi tekrar sahnei siyasetten çekilmeğe mecbur olmuş ve zati samii sadaretpenahilerinin riyaseti altındaki kabine resi idareye geçmiştir [5].

Kabinenin maksat ve gayesi Anadolu Millicileriyle bir tarzı itilâf bulmak ve **Sevr Muahedesini tadil ve tehvin suretile biran evvel aktı sulh eylemekten ibaretti** [6]. Ve bu maksatla harekâtı milliye müdiranı ile akti münasebata sây ve gayret edildi. Ancak bu tarihe kadar Kuvayi Milliye Ruslarla münasebeti samimiye aktine ve ordularını da bir dereceye kadar teşkil ve tensika muvaffak olmuş ve şurada burada ika edilen ihtilâlleri kesrû teskin etmekle beraber bunun mes'uliyetlerini İstanbul hükûmetile ricaline yükliyerek umum Anadoluda mevkiini tahkim ve tarsin eylemiş **diğer cihetten mükerreren siyasetini tebdil ve meva-idinde hulf etmiş olan garp hükûmatına** ve İstanbul'a karşı da emniyet edememekte bulunmuş olduğundan pek kolaylıkla elindeki silâhı terketmemeğe azmetmiştir [7]. Düveli İtilâfiye ise anlaşılın Kıral Konstantinin tahkimi mevki için Venizelosun cür'et edemediği harekâtı taarruziyeye mübaderet edeceğini bildiğinden neticeye intizaren **yeni İstanbul kabinesine karşı sadra şifa verecek resmî ve gayri resmî bir vaitte bulunmamıştır. İşte şu vaziyeti siyasiye ve bu halâtı fikriye ve ruhiye meyanesinde Ankaraya izam olunan heyet ki, çakerleri de cümlei eczasındandım, sergüzeşti malûma maruz ve hiç muvaffakiyet ihraz edemeden avdete mecbur kalmıştır** [8].

Bu esnada Yunanlıların Eskişehirde doğru vaki olan taarruzları İnönündeki mukavemeti dilirane ile def olmakla beraber eski

[5] Yine kabineyi büyük devletlerin teşkil ettirdiklerinin itirafı.

[6] Sevrin her esaslı hükmünün bir idam hükmü olduğu hatırdada tutulursa onun *tadil ve tehvini* ile milleti mahıvıdan korumanın mümkün olmayacağı derhal görülür.

[7] Garp hükümetlerinin bu dönem siyasetlerine rağmen lâyiha sahibi daha aşağıda milli hükümet aleyhinde onlarla anlaşmağı tavsiyeden çekinmeyecektir.

[8] Bundan anlaşıldığına göre kendisi Ankaraya geldiği vakit yukarıda söylediği veçhile Sevrin «tadil ve tehvini» için dahi hiç bir vaat almamıştır.

İzzet Paşa heyeti Ankarada iken İstanbul hükümetinin Londra mümessili bulunan Mustafa Reşit Paşanın İngiliz Hariciye Müsteşarı Sir Eyr Kru ile vuku bulan bir görüşmesini anlatan 15 kânunusani 1921 tarihli tahriratının şu fıkraları çok dikkate değer. İngiliz Müsteşarının sözlerini nakleden Reşit Paşa derki:

«Muahedenin tasdikının menafiimize muvafık olacağını ve İzzet Paşa hazretlerinin tahtı riyasetlerinde bulunan heyetin İstanbulla müteveccihen yolda bulunduğu zannında idüğünü, Anadolu da bulunanların da muahedenin tasdikındaki menafii teslim eyliyecekleri fikrini irat ve ilâve eyledi.

Tasdik için heyetin İstanbulla vüruduna intizar olunacağı müşarünileyhin şu son sözlerle anlaşılmakta ve hissiyatım da bu merkezdedir.»

Bu yazılardan İzzet Paşanın Sevri kabul ettirmek maksadile Ankaraya geldiği ve havayı müsait bulmayınca bu fikri ileri sürmeğe cesaret etmediği anlaşılır.

çete teşkilâtının bakiyesi olan Cerkez Ethem ve Demirci Efe gailelerinin dahi bertaraf edilmesile Anadolu taşkilâtı ezserinev kesbi resanet eylediğinden hükûmeti seniye ile beraber Anadolu murahhasları dahi Londra Konferansına davet olunarak mukarreratı malûme ile Sevr Muahedesinin esasî kal' ve ihlâl olunmuştur[9].

[9] Osmanlı Hariciye Nazırının bu sözlerine hayret etmemek imkânsızdır; zira işbu Londra Konferansı sonunda yapılan teklifler hep şekle ait değişikliklerden ibarettir. En barizleri şunlardır:

a) İzmir şehri Yunan işgali altında kalacak, fakat İzmir sancağının diğer kısımlarında asayiş, müttefik zabitlerin kumandası altında muhtelif unsurlardan nüfus nisbetine göre teşekkül edecek yerli bir jandarma tarafından temin edilecek.

b) Şark vilâyetlerimizin Ermenistana ilhak olunacak veya Ermeni yurdu teşkili için kullanılacak kısmı ufaltılacak.

c) Çanakkale boğazında, müttefiklerin sulhtan sonra da, daimi işgal altında bulunduracakları yerler ufaltılacak.

ç) Ücretli asker kullanmak mecburiyeti, ecnebi zabit ve mürakabesi gibi hükümler bakî kalmak şartile Türk müsellâh kuvvetleri az arttırılacak; jandarma 35,000 den 45,000 e, ona muavin kıt'aların kuvveti 15,000 den 35,000 e çıkarılacak.

En öldürücü mahiyette olan mali ve iktisadi hükümlerde bariz hiç bir değişiklik yoktur.

En ziyade nazarı dikkati mucip olan cihet şudur ki, Osmanlı Hariciye Nazırı, bu kabil teklifleri "Sevr Muahedesinin esasını kal' ve ihlâl edici,, addederken bunları ve bunlardan bir yıl sonra Mart 1922 de yapılmış olup meselâ, İzmirin şehir ve sancak dahil, tamamen hem Yunan hem de müttefiklerce tahliyesini, şarki Trakyanın yarısının bize bırakılmasını ihtiva eden teklifleri inceliyen bir İngiliz yarı resmî eseri, şu cümleleri yazmaktadır :

« Bu müsaadat toptan çok mühimdiler, fakat Türkleri güç tatmin edebilirlerdi, *zira umumî durumu esasından değiştirmiyorlardı.*»

Bu sözler « A history of the Peace Conference of Paris» yani «Paris Sulh Konferansının bir tarihi» adlı eserden alınmıştır. (C. VI. S. 66). Bu eser ise İngiliz vesikalarını neşredenlerden H.W.V. Temperley'nin riyasetinde çalışan bir heyet tarafından İngiliz Beynelmîl Meseleler Enstitüsünün himayesi altında çıkarılmıştır.

Kuvvet ve cürete karşı meftun ve zebun olmak şiarı beşeriyettendir. Devletin Harbi Umumide duçar olduğu mesaib ve mağlûbiyet ve bunun müstelzim olduğu zâf ve harabiye rağmen **Anadolunun gösterdiği celâdeti fevkalâdeî vatanperverane Fransa ve İngilterede bazı hasbî dostlarımızın neşriyatile bir kat daha i'zam ve tezyin edlerek [10] Avrupa efkârı umumiyesinde bize karşı bir nevi teveccüh ve takdir celbetmiş olduğundan âkilâne hareket olunsa [11] zaten kat'î bir mahiyeti haiz olmıyan Londra teklifat ve müsaadatının alelhusus İkinci İnönü zaferinden sonra lehimizde tadil ve tevsii ihtimalâtı kaviyedendi.**

Fakat Anadolu zimamdararı metalbinde pek müfrit ve muannit ve muamelâtında nezaketî siyasiyeden mütebait bulunarak inikadı sulh ve teessüsü asayışe mâni olmuştur [12].

[10] Anadolunun gösterdiği “celâdeti fevkalâdei vatanperverane,, her türlü “izam,, ve “tezyinin,, üstünde idi, zira Osmanlı devletinin müttefiklerinin hepsi, yani Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan, en ezici sulh şartlarına boyun eğdikten sonra Türk milleti yalnız başına cihan harbi galiplerine kafa tutmayı göze almış ve onların ezici şartlarına “hayır,, demişti. Onun Ulu Önderi daha 1919 yılı ortasında Osmanlı İmparatorluğunun Türk kısımları için kaybolan büyük harpten evvelkinden nisbetsiz derecede daha müsait bir vaziyetin şartlarını “Misakı Milli,, adile tesbit etmiş ve milletle beraber bunu tahakkuk ettirmeğe koyulmuştu. Bunlar Türk milletini, herhangi bir büyük millete müsavi şartlar içinde yaşatmağa matuftu.

Bu amaca irişmek için girişilen mücadelelerin azametini “izam,, ve “tezyin,, şöyle dursun kimse lâyıkile takdir edememişti. Meselâ, Dumlupınar zaferinden az evvel Fransız erkânı askeriyesinin şayet Afyon Karahisarı alıp orada 15-20 gün tutunabilecek olursak bunun sulh şartlarını lehimize tadile medar olabileceğini söylemesi bizi hakikatin çok altına takdir ettiklerini gösterir. Fakat her halde Osmanlı ricalinden daha çok iyi takdir etmiş oldukları bu lâyihadan anlaşılmaktadır.

[11] Vak’alar kimin akıllı ve kimin akılsız hareket etmiş olduğunu kâfi derecede gösterdiğinden bu hususta ayrıca bir şey söylemeyeceğiz.

[12] Müfrit ve muannit metalibatın Misakı Milliden ibaret olduğu düşünülürse bunları yazdıran son devredeki Osmanlı zihniyetinin mahiyeti anlaşılır. Bu zihniyete göre Türk için diğer büyük milletler gibi “şerefle ve müstakil yaşamağı istemek,, müfritlik ve muannitliktir. Büyük devlet ricalinin Türklere reva gördükleri muamelelere aynı şekilde mukabele etmek nezaketi siyasiyeden mütebait bulunmaktır :

O anda Türkiye’ye yeniden verilen sulh şartlarının Sevr’de esaslı hiçbir değişiklik yapmadığını az yukarda gösterdik. Sulh aktine Türklerin mâni oldukları iddiasını ileri süren sabık Osmanlı hariciye nazırının sözlerinin karşısına müsâlâhaya Yunanlıların mâni olduklarını iddia eden sabık bir Yunan hariciye nazırının sözlerini koymak ibret bakımından faydalı olur. Bu sözler M. Rentis tarafından, mağlûbiyet suçlarını muhakeme etmek üzere kurulan divanı harp huzurunda 4-11-922 tarihinde kıral Konstantin vükelâsı aleyhinde söylemiştir. Y. T. D. H. S. 2-inci tabı: S. 81).

Londra protokolunun ihtiva ettiği teklifatı umumiyye la ve naam cevap verilmediğinden başka Bekir Sami Bey Hariciye nezaretinden istifaya mecbur edilmiş. Fransa ve İtalya ile yapılan mukavelâtı hususiye reddolunmuş İngilizler hasbelmukavele Malta mevkufininin bir kısmını tahliye etmişlerken kendi esirleri salıverilmemiş. [13]

“Şubat 1921 Londra Konferansı iki teklifte bulundu; birincisi iki muhasım tarafı tahkik komisyonları (bir nevi Plebisit) vasıtası ile itilâf ettirmek idi; bunu millî meclis (yani Yunan Meb’usan Meclisi) reddetti; ikincisine göre Sevr Muahedesince tesbit edilmiş olan hudutlar dahilinde Trakya Yunanistana kalıyordu, Küçük Asya ise (eski İzmir Vilâyeti olacak) hıristiyan bir vali, mahalli bir zabıta ve İzmir şehrinde bir Yunanlı askerî garnizonla muhtar bir vilâyet oluyordu. Bu teklif Yunan Hükûmeti tarafından reddedilmedi, bilâkis “Katimerini,” nin yazdığına göre bilâhare başvekil olan o vaktiki Harbiye Nazırı Gonaris İngiliz Hükûmetine verdiği bir muhtıradâ Yunan menfaatlerinin müdafaasını İngiltereye tevdi etmiş olduğunu bildirmiş ve İngiltere de bunu kabul etmişti. Binaenaleyh işbu teklif (sulh teklifi) lâfla değil, fiille reddedilmiş bulundu, zira cephede taarruz emri verildi; cephede taarruzî faaliyete geçilince bedihi idi ki anlaşma teklifi reddedilmişti ve şifahen veya tahriren işbu anlaşma teklifini kabul ettiğimizi, bildirmiş dahi olsaydık 10 mart tarihli ilk Eskişehir askerî muvaffakiyetsizliği ile neticelenen (İkinci İnönü) hücum yüzünden reddedilmiş veya lüzumsuz bırakılmış bir mahiyet almış bulundu. Bu hareketten sonra Yunanistan askerî bir muvaffakiyetsizlikle birlikte sulh hakkında teklifsiz kaldı.»

[13] Lâyiha sahibinin reddini ayıpladığı bu mukavelelerin birincisine göre aşağı yukarı şimdiki Adana, Maraş, Gazi Antep ve Urfa vilâyetlerinde muhtelit jandarma olacak bunda Fransız zabıtları bulunacak; bu vilâyetlerle Mardin, Diyarbakir, Elâziz, Malatya, Sivas ve Kayseri vilâyetlerinin ekonomik hayatının tanzim ve inkişafı Fransızlara havale edilecek.

2 incisine göre aşağı yukarı şimdiki Muğla, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya vilâyetleriyle Aydın, Manisa, Kütahya, Balıkesir, Afyon Karahisar, Konya ve Bursa vilâyetlerinin bir kısmının ekonomik hayatının keza tanzim ve inkişafı İtalyanlara bırakılıyordu. Ekonomik tahakkümün arkasından siyasî tahakkümün nasıl geldiğini ise bütün tarih göstermektedir.

İngilizlerle yapılan esir mübadelesi mukavelesi dahi bir kısım Türk esirlerinin salıverilmesine mukabil bütün İngiliz esirlerinin bırakılmasını, ve vaki veya gayrivaki, Türkler tarafından Türkiyede işlenmiş cürümler dolayısıyla ecnebilere onlar üzerinde kaza hakkı verilmesini tazammun ediyordu.

Türklüğün diğer milletlere karşı maduniyetini esas itibarile kabul eden Osmanlı ricali bu gibi anlaşmaları beğenebilirdi. Davasını

Antalya'da bir İngiliz vapurundan yolcular cebren alınmış İngiliz vapurlarının Anadolu sahiline uğraması menolunmuş ve bir tayyare yüzünden tahaddüs eden ihtilâf üzerine cenup cephesi kumandanı tarafından Kuşadası civarındaki İtalya kuvvetleri kumandanlığına ültimatom verilmiş birriza Antalyayı terkeden İtalyanlara muhakkirane muameleler icrasında dahi ihmal edilmemiştir. [14]

Bir cihetten de **Pontus propagandası vesile ittihaz edilerek** sahildeki Rumları tehcire kıyam olunduğu gibi İstiklâl Mahkemele-
rinin bu meseledeki şiddeti seksen yaşındaki heremzedeleri idama mahkûm etmek derecesine varmış olduğundan Avrupa ve Amerikada gayreti hıristiyaniye yeniden için için tuğyan ve galeyana başlamıştır. [15] Yalnız Fransızlar Suriyeden emin olmak dolayısıyla ve oraya karşı serbest kalmak emelile Ankara ile uyuşmakta diğer müttefiklerinden daha ileri giderek iki defa Ankaraya gidip gelen Franklen Buyonun mesaisi, Madam Golisin gayreti ve daha birçok avamil sevkile ve Kilikya ile beraber Kilis, Antep, Urfa, Mardin ve Cezirei İbni Ömer, Nusaybin kaza ve sancaklarının ve Bağdad şimendiferinin Nuseybine kadar olan kısmı-

esasını Türklüğün herhangi bir büyük milletle eşitliği üzerine kurmuş olan Millî Hükûmet bunları münakaşa bile edemezdi.

[14] Buradaki müteaddit yanlışlık ve mubalâğaları düzeltmek uzun sürer. Fakat şurası hatırdâ tutulmalıdır ki bütün bu ve buna benzer anlaşamamazlıkların ve zikredilen vak'aların zuhûrunda esaslı amil, büyük devletleri Türk Millî Hükûmetini saymağa mecbur etmek ve bunları Anadolu'da İstanbul'daki veya eski Osmanlı topraklarındaki tarzda hareket etmekten vazgeçirmek arzusu idi. Ve bu bakımdan Millî Hükûmetin tedbirleri zarurî bulunuyorlardı.

[15] «Pontus propogandası vesile ittihaz edilerek» sözü kadar gayri vatanî bir söz tasavvur edilemez ve bunu, Damat Feridin, Ermeni tehcirlerini durup dururken yapılmış fuzulî zulüm şeklinde göstermesinden ayırmak imkânsızdır.

Karadeniz kıyılarındaki Rumlar, tıpkı Büyük Harpteki Ermeniler gibi, hem siyasi hem askerî maksatlarla filen ayaklanmışlar, ve Türk askerine, ahâlisine ve bilhassa nakliye kollarına karşı silâh kullanmışlar. Burada mevzuubahs olan mesele 10 Temmuz 1921 de Afyon - Eskişehir hattına karşı başlayan ve Sakarya Muharebesiyle neticelenen Büyük Yunan Taarruzundan az evvel vukubulan harekettir. Yukarıda söylediğimiz havâli Rumları bir taraftan Karadeniz limanları vasıtasıyla Türk ordusuna gelen silâh ve cephanelerin cepheye sevklerine mâni olmak, ve diğer taraftan o cihetlere bir kısım Türk kuvvetlerini çekerek hazırlanan Yunan taarruzunu kolaylaştırmak gayesini güderek, silâhlı bir isyan çıkarmış ve yolları kesmeğe teşebbüs etmişlerdir. Lâ-yiha sahibi sırf müdafaa mahiyetinde olan Türk tedip hareketinin şiddet derecesi üzerinde münakaşa yürütseydi, onu haksız bulmakla iktifa edebilirdik, fakat «Pontus propogandası vesile ittihaz edilerek», tabiri yukarıda dediğimiz gibi vatanperverlikle kabili telif değildir. ve bu sözü ile Osmanlı hariciye nazırı az evvel bahsetmiş yarıresmî İngiliz eserinden daha ileri gitmek tedir, zira orada (C VI S. 72) deki haşiyede:

«Mürettep mezalime Yunan tarafından nisan 1921 de ve Türk tarafından haziran 1921 de başlanmıştır.» denilmekle hiç olmazsa bu işteki Yunan takaddümü tasrih edilmektedir.

Esasen Yunan mezalimi bütün cihanca o kadar biliniyordu ki, hiçbir ciddi eser Osmanlı hariciye nazırı tarzında yazı yazmazdı; ve onun kullandığı tarzı, sırf Türklük aleyhinde propoganda maksadını güden eser veya nutuklarda görmek kabildir.

nın terki suretile ve daha bazı şeraiti nafıa ile tahsili itilâf edilebilmiştir. [16]

İtalyanlar hayli müddet balâda arzolunan muamelâtı anifeye iğmazı ayn ve birçok hususatta manen ve maddeten muavenetlerine yine devam eylemiş iseler de nihayetülemir Kont Sforca itizal ve Giolitti kabinesi istifa ederek Bonami-Della Toretta kabinesi mevkii iktidara geçince İtalya Hükûmeti de itilâfcuyane politikasını terk ile İngiltere siyasetine tebaiyyet eylemiştir. [17] İngilizler Antalya vak'asını müteakıp aleyhtarane ve şedit bir tavrı tehdit almış ve Yunanlılara resmen muavenet ve Dersaadeti alenen üs-sülhareke ittihaz etmelerine müsaade olunacağından, bize karşı tedabiri zecriyei bahriye ittihazından bahisler cereyan etmeğe başlamıştır. Bu esnada heyeti vükelâda cüz'i bir tebeddül husule gelerek çakerleri hariciye nezaretine geldim. Ve fakat lehülhamd

[16] Fransızlarla yapılan bu anlaşmanın bize geri getirdiği bu kadar araziden başka daha çok esaslı ve belki bundan da mühim bir faydası da şu idi: Fransızlar bu topraklarımızı bir anlaşma imzalıyarak tahliye ve terk ederken mukabilinde Sevr'deki bin bir müdahale ve murakabeden hiç birini ve hattâ Büyük Harpten evvel mevcut kapitülasyon hükümlerini veya onlara benzer hiçbir şeyi istihsal ve temin etmiyorlardı. Yani Misakı Milliye» zımnen tanıyorlardı. Yunanistan ve diğer devletlerde aynı surette tahliyede bulunsalardı «Misakı Milli» kendiliğinden tahakkuk etmiş bulunurdu; zira kimsenin elinde ona mugayir bir hükmü bize kabul ettirebilecek bir vasita kalmamış olurdu.

Bu anlaşma üzerine İngiltere ile Fransa arasında kopan şiddetli diplomatik fırtınanın esas, sebebi bu idi. Lâyiha sahibi bu pek esaslı hususların fariki görünmüyor.

Osmanlı hariciye nazırı maddi bir yanlışlık ta yaymaktadır. Zira yazısından Ankarada M. Franklen - Buyonla imzalanan anlaşmanın 1921 yazındaki Büyük Yunan Taarruzundan ve Sakarya Muharebesinden evvel olduğu manası çıkmaktadır. Halbuki Yunan taarruzu 1921 de başlar, Sakarya Muharebesi 13 eylül 1921 de biter, Franklen - Buyon anlaşması ise 20 teşrinievvel 1921 de imzalanır.

[17] Millî Mücadele müddetince İtalyanlarla münasebetlerimizin mahiyeti lâyiha sahibince meçhul görünmektedir, bunları hulâsa edelim:

İtalya ne Millî Hükûmete bir yardımda bulunmuş ne de onunla mücadeleye girişmiştir. Büyük Harp esnasında gizli bir muahede ile kendisine verilmiş olan İzmirin Yunanlılar tarafından işgali sırasındaki kısa asabiyet devresi müstesna umumî siyasette daima İngilterenin arkasından gitmiş fakat Yunanlıların Menderes cunbuna, yani kendisine verilmiş olan nüfuz mıntkasına tecavüzlerine karşı çok hassas ve kıskanç davranmıştır.

Londrada Bekir Sami Bey tarafından imzalanan anlaşma Büyük Millet Meclisince tasdik edilmedikten sonra birkaç kere Millî Hükûmetle anlaşma yapmağa çalışmış, fakat daima mahut nüfuz mıntkası işini muhtelif şekil ve derecede ona kabul ettirmeği esas şart olarak ileri sürdüğü için, Lozan Muahedesine kadar onunla birşey aktedilmemiştir.

siyasette ani bir tahavvülü hasene şahit ve musadif oldum. [18] Ticaret vesilesile İneboluya giden mütekait İngiliz Binbaşısı Hanri ve Ştürton, Refet Paşa ile müzakere ettikten sonra General Harington Hariciye konağına gelerek Mustafa Kemal Paşaya hitaben İneboludan bir zirhlıda kendisile mülâkata daveti mutazammın bir telgrafı, âcizlerine tevdi etmekle Osmanlı Bankası meclisi âzasından Hilâliahmer Reisi Sanisi Hâmit Bey marifetile adresine iblâğ edildi. General Haringtonun telgrafında mülâkat arzusunun Mustafa Kemal Paşa tarafından izhar edildiği hakkındaki telmih ve yalnız Millicilerin arzu ve ifadelerini istimaa memur olup icrayi müzakerata mezun olmadığı emrindeki beyanatı hoş görülmemiş olmalı ki, verilen cevapta arzui mülâkatın İngilizler tarafından dermeyan olunduğu bilhassa ihtar olunduktan sonra mülâkatın karada icra ve Generalin telgrafında kendilerine zirhlıda yapılaçağı bildirilen merasimi ihtiramiyenin sahilde Generale ifa olunabileceği ve kendilerinin metalibi evvel ve ahır tasrih ve tavzih olunduğu cihetle bunlar esasen kabul olunmadan teatii efkârdan fayda hâsıl olmayacağı yolunda cidden ağır bir cevap verilerek babı mukarenet bu kere de kapanmıştır. Bu defa da bu vak'adan az müddet sonra General Papulas üçüncü defa olarak cesim bir kuvvet ile harekâtı harbiyeye kıyam ve Karahisar, Kütahya, Eskişehir hattını zapt ve tahkim eyledise de bir ay kadar istihzaratta bulunduktan sonra Ankara aleyhine tevcih ettiği taarruzu Sakarya tarafeyninde vaki olan hunrizane muharebatta akamete duçar olarak Eskişehir ve Karahisar hattına kadar ricate mecbur oldu.

Millicilerin muvaffakiyeti suretinde tecelli eden bu mesele üzerine dahi temayülâtı itilâfcuyane baş göstererek M. Franklen Buyon tekrar Anadoluya gittiği gibi İngilizler de yine hükûmeti merkeziyenin tavassutu ile mubadeleyi mevkufeyn ve üsera meselesine teşebbüs etmişlerdir. Fikri acizanem alehusus Ermeni mesailinden dolayi mevkuf bulunanların Maltadan firarından sonra bu mubadele meselesinden bilistifade Anadolu ile İngiliz memurini beyninde bir müşafehe zemini bulmak ve **İngiliz üserasına sui muamele ile maznun olanların İstanbul veya Anadolu muhakemesi**

[18] Buradaki mütalealar iki koldan yürüyen teşebbüslere aittir.

Mayıs ve haziran 1921 de Yunan Hükûmeti hummalı bir surette büyük bir taarruz hazırlamaktadır. Büyük devletler bunun muvafakiyetini istemekle beraber muvaffak olmadığı takdirde vaziyetin vahim olmasından korkarlar. Bu endişe ile büyük devlet mümessilleri Pariste toplanır ve sulh hakkında şu hususlarda mutabık kalırlar.

Trakya Yunanistanda kalacak ve İzmir havalisi Cemiyeti Akvamca tayin edilecek bir valinin idaresinde muhtar olacak, oradaki askerler yerlilerden olup işbu valiye tâbi olacak, bu suretle teşkil edilecek kuvvet vali tarafından kâfi görününce Yunan ordusu orayı tahliye edecek ve ileride oraya herhangi bir sebeple dışardan bir kuvvet göndermek lâzımgelirse bu kuvvet Yunan ordusu olabilecektir.

Bu esaslar tesbit edildikten sonra büyük devletler 21 haziran 1921 de Yunanistana bir nota verip askeri hareketleri tavsiye etmediklerini bunlarla kat'i netice alınamayacağını ve menafiini kendilerine tevdi etmesini söylediler.

Yunan Hükûmeti 25 haziranda cevap verir, askeri hareketleri durduramayacağını fakat bunların inkişafının herhangi bir anında muttefikleri dinliyebileceğini bildirir. Lâyiha sahibi bu hâdiselerden haberdar görünmemektedir.

Büyük devletler, aralarında ve Yunanistanla bu müzakerelerde bulunurken Milli Hükûmetle de temasa gelirler.

İlk teması Osmanlı hariciye nazırının dediği gibi ticaret behanesile İneboluya gelen Binbaşı Hanri ve Şurton yapar, müphem teklifleri arasında Mustafa Kemal Paşanın İstanbulla gidip General Haringtonla görüşmesi de vardır, konuşmağa hazır olduğumuz fakat Mustafa Kemal Paşanın meclise verdiği söz dolayısıyla Anadolu dışına çıkmıyacağı kendilerine bildirilir.

İkinci teşebbüsü 18 haziranda, yani Yunan Hükûmetine müracaat edildiği günde İstanbuldaki İngiliz Komiserliği yapar ve Hâmit Bey vasıtasile İngiltere çabuk sulha varmak üzere Mustafa Kemal Paşa ile müzakereye hazır olduğunu bildirir, konuşmağa hazır olduğumuza dair derhal kendisine telgraf çekilir. Aradan 17 gün geçer, hiçbir ses çıkmaz. Taarruzdan vazgeçmiyeceğini bildiren Yunanistan askeri hazırlıklarına alabildiğine devam eder, derken 5 temmuzda General Haringtonun zırhlıda konuşmak, hattâ konuşmak ta değil Mustafa Kemali dinlemek üzere malûm daveti

aleniye neticesinde tecziyesi vaadi ita ve incaz edilmek suretile [19] bir cemile ibraz olunarak mesaili umumiyei siyasiyeye dair de teatii efkâra vesile ve bu suretle tarafeynin takrinine imkân hazırlamaktan ibaret ise de Ankara bu cihete de yanaşmamış ve mümessillikle bu bapta müzakereye memur edilen Hâmit Bey bilâkaydû şart emri mübadeleye muvaffak olmakla kendisine bir hissei mefharet çıkarmıştır.

Franklen - Buyonun akti itilâfa muvaffakiyetini müteakip İngiltere fevkalâde komiseri **Yunanlıların tavassut talebinde buldukları** ve biran evvel in'ikadı sülhu İngiltere Hükûmeti de gerek kendisinin gerekse bütün cihanın menfaati icabından gördüğü cihetle umumî bir sulh in'ikadı için tarafeyni davete hazır olduğundan Anadolunun böyle bir tavassuta muvafakat edip etmiyeceğinin bilinmesine ihtiyaç olduğunu fakat **Ankara ricalı Misakı Millinin aynen kabulü veyahut İzmir ve Trakyanın hemen tahliyesi gibi bazı şeraiti mutekaddime dermeyan ederse bunun ret manasında telâkki edileceğini bilbeyan** [20] birkaç gün içerisinde Ankaranın fikir ve mütaleasının istihsalini çakerlerinden iltimas eyledi. Keyfiyet bilvasıta Ankaraya iblâğ olunmakla Hâmit Bey namına mehfufen takdim edilen cevap vürut etti. **Bu telgraf fransızcaya**

alınır ve bunda güya Mustafa Kemalın önce görüşmek arzusunu izhar ettiği gibi hakikate serahaten mugayir bir fikir görülür. Mustafa Kemalın cevabında hakikatin tasrihini, Misakı Millî şartlarının zikrini maksat sadece teatii efkâr ise bu işi başka birinin de görebileceğini söylemesini, ve nihayet Türk milletinin Başının, öyle hayati bir anda kendi memleketinde bir kolordu kumandanı mevkiinde bulunan bir zatın ayağına ve el'an Türkiye ile resmen harp halinde olan bir devletin bir harp gemisine gitmeyip o zatı karaya davet etmesini Osmanlı hariciye nazırı cidden ağır bir cevap ad ve bununla «babı mukarenetin» kapatılmış olduğunu iddia ediyor. Bundan dört gün sonra 9 temmuz 1921 de resmî Röyter ajansının Mustafa Kemal Paşanın fevkalâde komiserlerle görüşmek arzusunu izhar ettiği hakkındaki tebliğinin hiç te doğru olmadığını tabii biliyor, zira muhaberatı kontrol ediyor ve bazen de, kendi itirafına göre, değiştiriyor. Bu tebliğden bir gün sonra 10 temmuzda Yunan taarruzu başlayınca bütün bu işlerde ve hiç olmazsa General Haringtonun son davetinde bir avutma maksadı olduğunu ve taarruz arifesinde maskenin atıldığını ve hattâ daha başka şeyleri de düşünmesi ve tahmin etmesi lâzımdı. Fakat o bu işte de tek kabahatli olarak Millî Hükûmeti görmekte iktifa etmektedir.

[19] Burada Büyük devletlerle Türkiye arasında müsavati havsalasına sığdıramama zihniyeti yine kendini göstermektedir.

İngilizlerin eline düşen Türk esirlerinin gördükleri fena muameleler hakkında mevcut rapor ve şikâyetler, Türklerin eline düşen İngiliz esirlerinin gördükleri fena muamelelere ait rapor ve şikâyetlerden her halde az ve ehemmiyetsiz değildir. Büyük Harpte ordu kumandanlığı etmiş olan lâyiha sahibinin bu bapta bir şey duymamış olduğunu kabul etmek güçtür; binaenaleyh Pontus işinde olduğu gibi Türklük aleyhinde tarafgirlik ettiğine hükmetmek icap eder.

Onun zannettiği gibi millî hakimiyetten bu kabil fedakârlıklar yapıldığı takdirde İngilizlerin Misakı Milliye kabul edeceklerini hatıra bile getirmek çocukluktur. Misakı Millî onlarca kabul edilmeyecek olduktan sonra zaten konuşmanın bir kıymeti yoktu.

[20] Yunanın tavassut istemesi artık askerlik bakımından muvaffakiyetten ümit kestiğine pek esaslı bir delildir. Lâyiha sahibi bunun farkında görünmüyor veyahut bu cihete işareti politikasına uygun gürmüyor.

Anadoluda Yunan işgalini devam ettirmek suretile müzakereye girişmekten, o zamanki düşmanlarımızca umulan faydalar evvelce anlatılmıştır.

tercümesinde hayli tadil ve telyin edilmekle beraber [21] yine İngiltere Hükûmetince bihakkın cevabı ret makamında telâkki edilmiştir. Bu esnada General Harington'un telgrafı malûmundan evvel Rafet Paşa ile görüşmüş olan Binbaşı Hanri bir iki refikî ile İneboluya giderek Paşayı mumaileyh ile görüşmüşse de neticeî müzakerat hafi kalmış ve ancak bu heyetin kat'iyen bir sıfatı resmîyeyi ve hattâ ne hükûmet, ne General Harington ile bir münasebeti haiz olmadığı Komiser Bey tarafından kerrat ile beyan ve temin edilmiştir [22].

Umuru hariciyeyi temşite başladığındanberi İngiltere Hükûmeti bittabi haysiyet ve izzeti nefsini muhafazaya dikkatle beraber Anadolu ile biltilâf istihsali sulh ve salâha vesile aramış ve bu baptaki teşebbüsâtı resmîyesinden daima hükûmeti merkeziyeyi Osmaniyeyi agâh ederek vak' ve hakkını muhafazaya itina eylemiştir. Gerçi bahşedeceği müsaadat derecesi açıktan açığa bildirilmemiş ve tarafı âcizanemden metalibimizi hulâsaten müş'ir olup sureti gayri resmîyede bilâimza komiserliğe verilen muhtıra hakkında beyanı mütalea edilmemişse de ademi kabulünü işrap edecek bir hal ve kavilde irae ve isma olunmamış ve gerek heyeti celilei vükelâ ve gerek şahsi kemteranem hakkında el'an muhip ve müteveccih görülmesi metalibi mezkûrenin pek müfrit bulunmadığına delâlet etmekte bulunmuştur [23].

Ancak İngiltere Hükûmeti için Asya ve Afrika kıt'asında milyonlarca ahali İslâmiyeyi havi olan müstemlekâtının emniyetini istihsal bir meselei hayatiye olup bizim vaz'ı coğrafi ve hali etnoğrafimiz icabınca bu meseledeki ehemmiyetimiz azim ve binaenaleyh bu bapta devleti müşarünileyhaya kavlen kalemen ve filen emniyet ilka edilmedikçe izalei adaveti mümkün olmyacağı ezcümle kendisine âlemi islâmda rekabet edebilecek bir devleti muazzamaya takarrüp ile kendisine iraei cebin etmekliğimize vechenminelvücu sabrı tahammül edemeyeceği emri müsellemdir. Buna binaen Ankaranın bidayeti meselede Rusyanın temayülâtından istifade ile para ve silâh alması ve diğer gûna menafi istihsal eylemesi ve bu kere Fransa ile nafi bir ihtilâf aktetmesi pek akilâne bir hareket ve ciddi bir muvaffakiyet olmakla beraber bundan sonra İngiltereye karşı temerrütte devamın netayici muzırreyi istilzam edeceğinden de şüphe edil-

[21] Çok şayanı dikkat olan bir cihet te şudur ki milli hükûmet tarafından büyük devletlerin tekliflerine verilen cevaplar İstanbulda değiştirilmekte imiş. Aradaki anlaşmazlığın uzamasında bu kabil cüretlerin tesiri az olmamış olsa gerektir.

[22] Burada lâyiha sahibi büyük devletlerin yeni bir samimi-yetsizliğini müşahede etmekle beraber bunda hiç ısrar etmemektedir. Ve bundan sonra da işbu devletlere karşı güveni hiç azalmıyacaktır.

[23] Kendisile harp halinde bulunan ve payitahtı işgali altında tutan bir devletin memurlarının teveccühile övünmek o devredeki Osmanlı zihniyetinin en acı tecellilerinden biridir.

Osmanlı hariciye nazırı resmen el'an harp halinde olan İngilizlerin kendisine ve İstanbul hükûmetine karşı samimi olduklarına inanmakla anlayışsızlığının derecesini göstermektedir. O sıralarda, haziran 1921 Paris toplantısında hazırlanan sulh şartları ve bunların kendisine bildirilmemiş olması eğer ispata hacet varsa Türk-lüğe karşı samimi bulunulmadığını ispat eder. Şayet bunları öğrenmişse o vaki lâyiha sahibinin bu tarzda lisan kullanmakla işlediği kabahat daha çok büyüktür.

mez [24]. Franklen-Buyon ihtilâfını müteakip Foreyn-Ofis [*] Fransa hükûmetine açıktan açığa itirazatını dermeyan eylediği gibi Pontus meselesinde Millîcilerin hıristiyanlara gösterdikleri muamelâtı şedide bahane ittihaz edilerek pek mühim ricali mezhebiyye ve siyasiyenin iştirakile Trakya akalliyeti hıristiyanıyesinin muhafaza ve siyanetini talep zımnında Londrada mitingler teşekkül ve avam kamarasında aleyhimizde hasmane mübahase ve münakaşalar cereyan eylemiştir.

Fransızların şarktaki menfaatlerini hükûmeti Osmanıyeye hulûl ile temin etmek istemeleri tabii ise de vatani aslıleri hududuna, umum cihana ve hıristiyanıyet alemine karşı olan menfaat, münasebet, ihtiraz ve mecburiyetleri menafii şarkıyelerine bilvücuha faik olmakla bunların ukdesini elinde tutan İngiltereyi bizim hatırımız için tamamen ihmal edemeyeceği her akli selim sahibince bedihıyattandır. Filhakika bu mübarezede M. Briyan İngilizlerin şüphe ve itirazlarını def ve tatmin edecek izahat ve teminat vermiş olduğu gibi buradaki mümessili siyasi ile cereyan eden hususî mübahaselerimizde müşarünileyh de Fransanın menafii hakikiyyemizi temin için çalışacağı derkâr ise de eski mütteliklerden ayrılamıyacağına nazarı dikkatten dur tutulmıyarak iltizamı itidal edilmesi lüzumunu kerrat ile beyan ve itiraf ve iltiması acizanem üzerine bilvasıta Ankaraya dahi isma eylemiştir.

Ankarada bulunduğumuz esnada şifahen ve tahriren Kuvayi Milliye rüesasını sulha ve garp ile tesisi münasebata imale için çalışıldığı gibi avdetten sonra dahi orada zinüfuz ve sahibi kelâm olan rüfeka ve eviddaya aynı zeminde ve İstanbul hükûmetile bir mukareneti maneviye tesisi vadisinde bir hayli vesaya ve nasayıhte bulunuldu. Bu bapdaki muharreratım azım bir dosya teşkil eylediğinden burada velev icmalen zıkr ve telhise imkân yoksa da vükelâyî fihamdan arzu

[*] İngiliz Hariciye Nezareti.

[24] Rusya ve Fransa ile yapılan anlaşmalar Misakı Millî hükümetlerine uygundur, ve Fransız anlaşması lâyiha sahibinin pek beğendiği Bekir Sami Bey anlaşmasının reddi sayesinde yapılabılmıştır, yani buradaki menfaatler ancak ve ancak kendisinin beğenmediği yollardan yürüme suretile elde edilebilmiştir.

Bütün bunlar «akılâne» ad edildikten sonra İngiltere ile de aynı esaslar dairesinde anlaşmayı istemenin ve o tarzda anlaşmaları mümkün kılan yoldan gitmenin neden “temerrut,, ad edildiğini anlamak güçtür. Bahususki lâyiha sahibi, az aşağıda, evvelkilerine nisbeten daha müsait sulh şartları teklif edilmek üzere olduğunu yazmaktadır. Bundan anlaşılacak şudur ki millî hükümetin sebatının mütemadiyen Türklük için daha müsait şartlar teklifini mucip olduğunu kendisi dahi müşahedeye mecbur kalmaktadır. Lâyiha sahibinin düşünce ve yazılarında bu kadar açık tezatlarla düşmesinin amilleri daha yukarda tahlil edilmiştir.

buyrulanlara lieclil mütalea takdim olunacağı tabiidir[25]. Maaha-za bununla da iktifa edilmiyerek Yunanın son taarruzatı hengâmında Bahriye Nazırı Paşa Hazretleri Avrupaya kadar ihtiyarı külfet ederek Ankaranın oradaki mümessileri vesair zevatı mühimme ile bilmüzakere siyaseti şarkiyeye dair şuhuda iktiran eden efkâr ve hissiyatını Anadolu ricaline iblâğ ile ve tarikı seddace celp ve imalelerine gayret buyurdıkları gibi diğer taraftan Hilâiahmer ve Darülfünundan birerzat ile İsmet Paşanın biraderi dahi Ankaraya gönderilmiş ve İstanbula Anadolu dan salâhiyeti haiz iki zat izam olunarak hükûmeti merkeziye ile umuru mühimmede teati ve tevhide efkâr olunması takarrür ettirilmişse de bu mükâlemat esnasında cephe de bulunan Mustafa Kemal Paşa heyeti vekilenin bu kararını kabul etmemiş olsa gerek ki ne kimse gelmiş ve ne de tevhide efkâra delâlet edecek bir emmare zuhûr eylemiştir. Hariciye Nazaretine tayini çakeranemdenberi ve daha evvel fevkalâde komiserlere amali milliyeye tevafuk edecek mutedil ve makul bazı metalip ve teklifat iblağ ile bunların nezdinde ümidi itilâf uyandırıldığı gibi temayülâti mukarenetcuyanelerine mukabil Ankaradan zuhûra gelen mukabelâtı hatırşikenaneyi mazur göstermek ve tesiratını tehvin etmek için elden gelen de diriğ edilmiyerek şimdiye kadar idarei maslahat olunabilmiştir. Ancak Ankara ricali İstanbulda bir hükûmet vücudünü inkâr edercesine ittihaz eylediği tavrı müteğafilâne ve serfirazane ve iltizam eylediği sükût ve inat ve irae eylediği muamelâtı makûseyi itilâfgirizane ile bütün mesaiyi mahkûmu akamet ve sâyi acizi de duçarı mahçubiyet eylemiştir.

Tavassutun kabul olunup olunmayacağı hakkında Ankaradan vukubulan son istimzaç üzerine de bir cevabı şafiye mazhar olunamayınca Avrupa hükûmatı bir kararı kat'i ittihazı zımında beyinlerinde müzakerata girişmiştir. Mümessillerimizden alınan malûmata nazaran Kan Konferansını müteakip üç hariciye nazırı Pariste içtima ederek doğrudan doğruya hakkımızda bir karar ittihaz ve bunu da bize bir müdahale suretinde (Intervention) tebliği ve

[25] Lâyiha sahibi burada bir ihanet teşebbüsünü itiraf etmektedir. Zira Türklüğe yaşama hakkı veren bir sulh ancak zafer kazanmakla temin edilebilirdi.

Osmanlı hariciye nazırı Sevr muahedесinin değiştirilmesi hakkında büyük devletlerden hiçbir vaat almadan Ankaraya gittiğini daha yukarda söylemektedir, ortada Türk milletine yaşama imkânı verecek bir sulh teklifi olmadan can ve başlarile cihan harbi galiplerine karşı harp edenleri söz ve mektupla sulha ve garpla temasa teşvik etmek onların silâhlarını elden düşürmeğe çalışmaktan başka bir şey değildir.

Lâyiha sahibi bu teşebbüsünde Ankarada iken yani 1920 - 1921 kışında muvaffak olsaydı, şark muvaffakiyetlerinden istifade edilerek Ermenistan işinin lehimize hallinin ve Ruslarla dostluk tesisinin önüne geçmiş olacaktı. 1921 içinde muvaffak olsaydı Fransızlarla bir çok vatan topraklarını kurtaran ve Misakı Milli'nin zımnen kabulünü ifade eden bir anlaşmanın yapılmasının önüne geçmiş olacaktı.

Daha sonra muvaffak olsaydı Dumlupınar zaferinin ve ondan doğan Lozan sulhunun önüne geçmiş bulunacaktı.

Bunların yerine ne ikame edecekti? Sarih söylemiyor. Fakat Trakya ve İzmirli Yunanda bırakan ve Fransa ve İtalyaya nüfuz mıntakası olarak bir çok vilâyetimizi veren 1921 martındaki Londra teklif ve anlaşmalarının neticesiz kalmasına acıyışına bakılırsa 1921 ilkbaharından itibaren amacı nihayet bunlara benzer şeylerdir. Ancak şunu da söylemek lâzımdır ki, herhangi bir anda Türk milletile harp halinde bulunan büyük devletler hesabına Anadolu kalesini içinden yıkmağa muvaffak olsaydı, bunu müteakip yapılacak sulh Sevr sulh taslağından daha çok, pek çok ağır olurdu. Ve orada Türk milletine zahiren bırakılmış gibi gösterilen istiklâl ve yaşamak hakkı ismen dahi ortadan kaldırılırdı.

Bütün bunlar Mustafa Kemal'in İstanbul hükümeti hakkında beslemiş olduğu itimatsızlığın nekadar yerinde olduğunu gösteren pek bariz delillerdir. Ve lâyiha sahibinin dediği gibi "bütün mesaiyi mahkûmu akamet ve sâyi âcizi duçarı mahcubiyet,, eylemeğe muvaffak olması Mustafa Kemal'in en esaslı ve millet için en faydalı muvaffakiyetleri arasında sayılmalıdır.

yahut alâkadaran mümessilleri Londra konferansında olduğu gibi bir meclisi âliye davet olunarak müddeiyatımızın istimaından sonra bir karar ittihazı mı lâzımgüleceği meselesi ile mukarreratın sureti tenfizi tezkir olunacaktır. Tarafımızdan bittabi şıkkı saninin takriri için teşebbüsâtı siyasiyede bulunulmuştur. Yine aynı malûmat ile Müsyü Briyanın nutuklarından ve bazı mühim Avrupa gazetelerinin ifşaat ve münakaşatından ve suveri saire ile alınan haberlerden bu kere evvelce Londrada vukubulan teklifattan daha vasi ve mutedil mevat ve şerait teklifi hususunun düveli muhtelifce takarrür eylediği istidlâl olunmaktadır [26]. Ancak şurası da pek zahirdir ki, İngiltere Devleti in'ikat edecek içtima veya konferanslarda efkâr ve maneviyatını kabul ettirerek kat'i kararlar ittihaz ve mukarreratı vakıayı infaz etmek için hazırlanmaktadır. Bu cümleden olarak Mısır ve Hint te tedabiri zecriyei askeriyeye iptidar ile oralardan ümidimizi kestirmeğe teşebbüs eylemiştir [27]. Müzakerat ve münakaşatı amika neticesinde Müsyü Briyan ile tevhide efkâr eylemiş ve memleketimiz hakkındaki nazariyat ve ihtirasatı iktisadiyesi malûm olan İtalyayı siyasetine ittiba ettirmiştir. Kendi memleketinde dahi yine hıristiyanlara edilen mezalimi ortaya atarak efkârı umumiyeyi tehyice sây eylemekte bulunmuştur.

İşte şu mühim ve kat'i zamanlarda Yunanlıların Ermenilerin mütemevvilani, siyasiyunu, zimamdaranı kapı kapı dolaşiyor. Dünya mehafili siyasiye ve ricali hükûmatının harimine dimağına hulûl ediyor. Fakat duçar olduğumuz tefrika yüzünden Hükûmeti merkeziyei Osmaniye elleri bağıl denecek bir vaz'ı garipte mahkûmu intizar ve atalet. Çünkü biz sözümüze kıymet ve ehemmiyet atfedilmeyecek derecede âciz, membaı kuvvet olan Anadolu ise bilcümle hukuku meşruayı feramuş ederek bizden rugerdan [28].

Anadolu zimamdaranı gerek garbe gerek İstanbulla karşı ittihaz eylediği siyaseti itilâf girizaneyi ademi emniyet ve itimat esasına bina eylemektedirler. Bunlar düveli muazzamayı garbiyenin ve lâsiyemma İngilterenin taassubundan Ermenilerin intikamını almak daiyesine ve İslâmiyete noktai istinat olabilecek hiçbir hükûmeti müstakillei islâmiye bırakmamak azmi kat'isinde bulunduğundan ve binaenaleyh gösterdiği sulh ve itilâf teşebbüslerinin sırf bizi şarka karşı yalnız bırakmak dahilde iğtişâş hâsıl etmek niyetine matuf bir hud'adan ibaret olduğundan bahisle bundan tevakkı ve ihtiraz lüzumunu ortaya atıyorlar. Şu halde garbe ve bilhassa İngiltereye karşı idamei maadatı iltizam ettik-

[26] Burada millî mücadelenin muvaffakiyetle devamının yeni bir semeresi görülmekte yani büyük devletler tarafından evvelkilerine nisbeten daha iyi sulh şartlarının teklif edileceği anlaşılmaktadır. Muharririn bundan dolayı millî hükûmeti takdir ve ona mutavaat lüzumunu ileri sürmesi lâzımgelirken tamamilen aksini yapacağını az sonra göreceğiz

[27] Almanya Avusturya Macaristan ve Bulgaristana her istediklerini kabul ettirmiş olan cihan harbi galiplerine karşı girişilen savaşta Mısır ve Hindistana ümit bağlanmış olduğunu sanmak kadar basit düşünce olamaz.

[28] Lâyiha sahibinin bunları yazdığı sırada Ermeni, Asuri, Geldani ve hattâ Arapların akibeti gözönünde idi. «Mütemerrit» diye tavsif ettiği Türk millî hükûmetinin ise, gün geçtikçe daha iyi sulh teklifleri ile karşılaşmakta olduğunu istemiyerek müşahedeye mecbur kalmaktadır. Fakat bunlardan muradına ermek için Rum ve Ermenilerin ileri gelenleri gibi kapı kapı dolaşmak değil mücadele etmek lâzımgeldiği neticesini çıkaracağı yerde bu gibi şeylere hiç te ihtiyacı olmayan Türk milleti namına kapı kapı dolaşmadığına esef etmektedir.

Anadolunun hukuku meşruayı feramuş ettiği hakkındaki sözü, ancak meşru hukukun millet hukuku değil padişah hukuku olduğuna kail olan biri söyleyebilir ki, padişah vükelâsından bu gibi garip fikirlerin çıkmasına pek o kadar hayret edilmemelidir.

lerini lisanı hal ile itiraf ediyorlar[29]. Artık şarkın yani Bolşevik Rusyanın iflâs ettiği ve belki Garp ile uyuşmak üzere bulunduğu şu zamanda garbin tezahüratı itilâfcüyanesi Anadoluyu Rusyadan ayırmak fikrine haml olunamayacağını ve istinat olunacak ve muhasama ciddiyete binerse emniyetle havayiç ve levazımı harbiye celbedilecek başka bir mahreç ve medhalde kalmıyacağına nazaran böyle bir siyaset ve iddia meyusane ve mezbuhane çarpışıp intihar etmekten başka bir mana ifade etmez [30]. Halbuki harekâtı milliye mevki ve amillerinin her bir hal ve ameli azim ve kuvvet ve kiyaset mahsulü olduğu meydanda dururken böyle bir siyaseti muhterizane ve meyusanenin neye haml ve isnat edileceğine zihinler duruyur. İstanbulu tanımamakta gösterilen esbapdan siyaseti hariciyeye raci olan kısım ki, İstanbulun tahti işgalde olmasile hürriyet ve istiklâline malik olmaması keyfiyettir. Bittabi makul ve musiptir, fakat akibeti devlet ve millet emrinde hafi ve celi teatii efkârdan dahi içtinap edecek derecede istîğna ve istikbarda bir sebebi makul ve mantıkî görülüyor [31]. Maamafih şu muakesata rağmen hükûmeti merkeziyenin Ankarayı bilküllüye ihmal ile müstakil bir siyaset ittihaz edip meydana atılması zamanının hulûl edip etmediği meselesi yine cayi münakaşadır. İstidlâl ve istişmami acizanem ve emsali sabıkaya kıyasen böyle bir halde husemai hariciyenin tefrikadan bilistifade teşdit şerait ve tekâlif eylemesi kaviyyen muhtemel fakat **şu aralık hükûmeti merkeziyenin galebesini temin edecek bir sebep ve amilî cedit zuhûra gelmediğinden vadîi muhalefet ve muhasamaya sapıldığı takdirde bizim de Ferit Paşa kabinesi vaziyetinde kalmamız ve bu suretle hafazanallah bünyanı devlete son darbei indirası vurmamız gayri müstebattir.** [32] Bu münasebetle şurasını da arz ve izaha müsaraat eylerim ki, gerek zikr ve tasvir edilen ef'al ve malûmatı makûse ve gerek bu yakınlarda Ankara kürsülerinde tefevvüh edilen ahval ve beyanatı gayri lâyıkanın uyandırabileceği zunun ve şüpehat pek az kimse hakkında varit olabilir, ekseriyeti azime sevki hamiyet ve vatanperveri ile bu tarıkı mücadeleye salik olmuş makamı kudsiyet ittisamı hilâfet ve saltanata kalben ve fikren muhafazai merbutiyet etmekte bulunmuştur. Yalnız vakayi ve hatiati salife umumda merkezi saltanata karşı bir nevi infial ve ademi itimat hissi ilka eylemiştir. İşte Anadoludaki muhalefetin ruh ve kuvveti de budur. İnsaf ile de mülâhaza olunursa nazır makamını işgal eden zevat evrakı havadis ile Yunanlıların kariben Ankarayı işgal et-

[29] Milli hükûmet ne İngiltere ne de kimseye karşı " idamei muavedeti iltizam,, etmemiştir. Yani kimse ile harbi istiyerek devam ettirmemiştir. O misakı milliyi kabul edenlerle kabul anından itibaren derhal sulh ve dostluk yoluna girmiştir.

[30] Bolşevik Rusya hakkındaki bu yazılar tahakkuk etmemiştir ve Rusyanın bazı garp devletleriyle anlaşması bu son yıllarda yani milli mücadele devresinden pek sonraları ve Türkiye ile dostluğu ihlâl etmiyecek şekilde olmuştur. Binaenaleyh buradaki kehanet, matuf olduğu devir ve hâdiselere göre, tamamen boşa çıkmıştır. Fakat bu iddiada dikkate değer başka bir cihet vardır.

Bu cümleleri yazan zatın, ekser garp büyük devletlerinin paitahtlarında mümessilleri bulunduğu gibi, kendisi de bu devletlerin İstanbuldaki mümessilleri ile temastadır ve hattâ kendi yazdığına göre bunlardan birinin muhabbet ve teveccühüne de mazhardır. Bütün bunlara rağmen işbu memleketlerde hakkımızda hazırlanan esaslı şeylerden haberi yoktur. Bolşevik Rusya ile hiçbir münasebeti yoktur. Fakat onun gittiği yoldan haberdardır, onun yıkılmak ve belki de garple anlaşmak üzere olduğunu sadrazama resmî bir lâyiha da yazmakta tereddüt etmemektedir. Bu hal ancak Osmanlı hariciye nazırının akıl ve muhakemesini Osmanlı ricalinde ve onlar vasıtasile milli ricalde bu gibi yanlış kanaatleri husule getirmek isteyenlere, rametmiş olmasile izah olunabilir.

Şurası da hatırda tutulabilir ki Rus dostluğu milli mukaveletin temeli değildir; bu dostluk iki tarafa birçok fayda temin eden ve bozuluşu keza iki taraf için birçok mahzur doğuracak olan bir keyfiyetti. Milli hareket bu dostluk kurulmadan çok evvel başlamış milli hükûmet keza ondan çok evvel kurulmuş ve muvaffakiyetler kazanmıştır.

[31] Lâyiha sahibi daha yukarda milli hükûmeti pek kötü şartlarla sulha sevk etmek istediğini söylediği gibi bu yolda bir sürü mektuplar da yazmış olduğunu itiraf etmiştir. En mühim erkânından biri ve belki de birkaçı bu tarzda mesaide bulunan bir hükûmetle iş birliği yapmak ve hattâ «teatii efkâr» etmek millî hükûmet için ancak bir zâf ve tehlike kaynağı olabilirdi.

[32] «Fakat şu aralık hükûmeti merkeziyenin galebesini temin edecek bir sebep ve amili cedit zuhuruna gelmediğinden» sözü İstanbul hükûmetinin Damat Ferit rolünü yeniden oynamak için pusuda beklediğinin itirafıdır; o sırada bunu yapmıyorsa muvaffakiyet ihtimali görmediğinden ve Damat Ferit akıbetine uğramaktan korktuğundandır. Böyle can alacak bir sırada her ge-

meleri ümit ve temennisini izhar ve mütearrız düşman ordusunun önünde, müdafinin gerisinde birtakım hacılar hocalar ahaliyi türlü türlü tezvirat ile firar ve askeri kıyama teşvik ederse müdafaai vatan için can ve baş ile çalışan varını yoğunu bu yolda bezleden bir Türkün teessür ve infiali müstelzimi hayret ve hiddet olmamalıdır.

Fakat aynı zamanda efkâr ve amal ve ef'alinden endişe edebilecek kesanın bu misillü hissiyat ve teessüratı umumi-yeden müstefit olacağı da nazardan dur tutulmıyarak bunun izalesine kalben ve filen çalışmak lâzımedendir [33]. (Böyle mühim zamanlarda ve bu misillü velehresan mesaili mudıleyi hayatiyenin hallinde insan için elini kalbi üzerine koyarak ve atii tarihi ve uhreviyi pişi fikir ve nazara alarak hak ve mantık da-iresinde düşünmek ve itihazı tedbir eylemekten başka çare yoktur. Binaenaleyh makamâtı âliyece pek te haksız olmyan bu infiali umumiyeyi tedabiri saibe ile teskine himmet muktezayi hikmeti hükümet ve bir vecibei hamıyyettir) [*]. Şu mülâhazata nazaran bizim için pir müddet daha meslek sabır ve teennide devam ve sebat ve Ankara ile vahdeti fikir ve nazar tahlisine bir defa daha teşebbüs ve gayret muktezidir. Bir fayda tasavvur olsun olmasın vicdan ve tarihe karşı mes'uliyetten teberri için **Ankaraya son bir müracaatta daha bulunarak kendilerine vaziyetin tasvir ve saltanat ve hilâfetin cihan müvacehesinde huku-ku siyasiyesinin tavzih ve bunların hiçbir vakit mahv ve pamal ettirilmeyeceğinin tefhim ve şu ihtilâfların devlet ve memlekete iras edeceği mahazir ve mazarrat hakkında nazarı dikkatlerinin ehemmiyetle celbedilmesine ihtiyacı müb-rem vardır.**

Akti musalâha emrinde an karip düveli muazzama tarafından maruz kalacağımız teklifat hakkında ihtimalâtı atıye varittir.

Evvelâ — Konferansa celbolunmıyarak teklifat ve şeraitin müdahale (intervention) tarzında resmen tebliği.

b — Bu surette şeraitin kabule şayan görülmemesi.

c — Tarafımızdan şayanı kabul görünüp Ankaraca muvafakat edilmemesi.

Saniyen — Konferansta vaki olâcak davete. Ankaraca icabet olunmaması.

Salisen — Konferansa her iki taraf iştirak edip te şeraitin kabili kabul olmaması, tekâlifi vakıa bizce şayanı kabul görünüp Ankaraca reddedilmesi.

[*] Müsveddede mevcut olup yanında yazılmıyacak kaydı vardır.

çen ayda millet lehine yeni bir menfaat koparan milli hükûmete karşı uğraşmağı hatırına getirmek ve o anda buna girişmekten ihtiraz sebepleri arasında Damat Ferit akibetine uğramak endişesini zikretmek ancak hiyanetle tavsif edilebilir. Ve buna harici düşmanların bu vaziyetten istifade etmeleri düşüncesinin ilâvesi ancak zevahiri kurtarmak için konulmuş bir ek mahiyetinden ileri gidemez.

[33] Bu sözlerin hulâsası şudur :

Ankarada büyük ekseriyet kalben hilâfet ve saltanata bağlıdır. Damat Ferit devrinin hataları bunların hamiyetini işbu makamlar aleyhinde samimi olarak galeyana getirmiştir. Bazı menfaatperestler (burada Mustafa Kemal ve en yakın arkadaşları kastediliyor) bundan istifade etmek istiyorlar; bunun önüne geçmek ve saltanat ve hilâfet haklarına hiçbir vakit dokundurulmayacağını onlara anlatmak lâzımdır.

Lâyiha sahibinin bu ifadesi samimî olamaz. Padişah ve hükümetinin millete karşı esas ihanet ve cinayeti Damat Feridin kuvayi inzibatîyesi, fetva ve iradeleri veya Ali Kemal ve emsalinin makaleleri değildir. Bunlar esasa eklenen munzam ihanet ve cinayetlerdir. Temeldeki ihanet ve cinayet Türklüğü millet olarak yer yüzünden silmeğe matuf olan bir muahedeyi kabuldedir, mütarekedenberi öyle bir muahedenin kabul edilmesi ihtimalini düşmanlara anlatacak bir siyaset gütmüş bulunmaktadır ve ondan sonra rahatını, tahtını ve hayatını tehlikeye koyarak milletin başında mücadeleye iştirak etmemiş olmaktadır.

Bu hususlarda ise mütarekeden Dumlupınar zaferine kadar İstanbulda iktidar mevkiine geçen bütün hükümetler aynı suretle hareket etmişlerdir. Osmanlı hariciye nazırı hiçbir yerde Sevr muahedesinin kat'i öldürücülüğünü tebarüz ettirmemektedir, hattâ onda en ehemmiyetsiz tadilleri minnetle kabule ve elinde olsa bunları millete cebren kabul ettirmeğe hazırdır. Bu öldürücülük meydana konmadıktan sonra millî hareketin ruh, mana ve hikmeti anlaşılmaz. Ve Damat Ferit siyasetinin ve Ali Kemal tarzında makalelerin aleyhinde ne söylenirse söylensin bunlar tabii veyahut ancak şiddet bakımından fazla ileri götürülmüş şeyler olur; nitekim lâyiha sahibi muvaffakiyet ümidi görse o siyasete sapmağı tavsiye edeceğini söylemektedir.

Burada tetkik edilmesi lâzımgelen bir cihet daha vardır. Acaba Mondros mütarekesile Dumlupınar zaferi arasında geçen

devredeki padişahın ve bütün hükümetlerinin bu siyaseti tarih bakımından arızı bir şey midir? Bazı mahdut şahısların güttükleri veya tesadüfen toplanmaları ile kararlaştırdıkları bir siyaset miydi? Yoksa saltanatın ruhunda mündemiç duygu ve ihtiyaçların bir mahsulü müdür? Uzak ve yakın tarih ve hattâ gözümüz önünde duran bir çok örnekler ikinci şıkkın pek az istisna kabul eden bir asıl olduğunu ispat eder. Yani hükümdar tahtını, hayatını ve hattâ rahatını tehlikede görünce bu tehlikeyi atlatmak için ecnebiye boyun eğmekten, onun maiyetine girmekten ve onun aleti olmaktan çekinmez. Vahdettinin hareketi bu bakımdan tabii bir hareketti, Mısır Paşası Mehmet Ali korkusile Hünkâr İskelesi muahedesini yapan ve Rus himayesini kabul eden onun büyük babası ikinci Mahmudun hareketi de tabiidir. Ve bu yolda küçük büyük örnekler göstermek için Asya ve Afrikanın müstemleke ve yarı müstemleke halinde bulunan hükümetlerine göz atmak kâfidir.

Binaenaleyh zafer sayesinde varılan netice, yani saltanat ve hilâfetin kaldırılması, millet için en hayırlı netice olmuştur. Ancak bu neticeye muharririn haklarında kullandığı tabir veçhile, "efkâr âmâl ve ef'alinden endişe edilebilecek kesanın» mesaisile varılmamıştır, doğrudan doğruya Halife - Sultan ve lâyiha sahibi dahil, vükelâsının temerrüdü neticesinde varılmıştır. Yani bunlar düştükleri kuyuyu bizzat kendileri inat ve ısrarla kazmışlardır.

Vahdettin ve vükelâsına Mondros mütarekesinden, Sevr muahedesinin onlarca kabul ve imzasından ve Damat Feridin delicesine faaliyetlerinden sonra 2 incikânun 1921 sonlarında milletle barışmak, bütün hiyanetlerini unutarak, onunla beraber çalışmak için hiç te lâyük olmadıkları parlak bir fırsat verilmiştir ve bu fırsatı onlara, hakkında yukardaki tabirleri kullanılan Mustafa Kemal bizzat vermiştir.

Londrada 1921 şubat ve mart aylarında toplanacak olan sulh konferansına gidilmeden evvel dış düşmanlara karşı birlik yapmaktaki milli menfaati her şey üstünde tutan Mustafa Kemal'in 28 kânunusani 1921 de Sadrazam Tevfik Paşaya çektiği aşağıdaki 2 telgrafı (Nutuk ilk tabı s. 356, 2 inci tabı c. II s. 89-90) bunu pek iyi gösterir. Muharririn bunlardan ve bunlara verilen ret cevabından haberi olmaması imkânı yoktur. Yukarda samimiyetsizliğinden bahsedişimizin sebebi budur.

İLK TELGRAF

Ankara 28 Kânunusani 337

İstanbulda Tevfik Paşa Hazretlerine

Zatı samileri gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete bilâ-fasıla meşkûr hizmetlerde bulunmuş bir recülü muhtereme, bütün hidematı sabıkanızı tetviç ve ikmal edecek müstesna ve tarihi bir fırsat zuhûr ettiğine kaniiz. Biz, vahdeti tamme üzere hareket etmek istiyoruz. Bilvasıta med'u olduğumuz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin nekadar me haziri dai olduğunu tamamilen takdir buyurduğunuza eminiz.

Milletin, sırf hukuku hakimiyetini muhafaza daiyesile sarfettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar dahilî ve haricî bir çok müşkülâta karşı gösterdiği sebat ve mukavemet, bugün karşısında bulunduğumuz müsait yeni vaziyeti ihdas etti. Bir taraftan da, hâdisat-âlem, sebat ve mukavemetin hedefi aslî olan istiklâlî tamımızı teyit edecek surette inkişaf etmekte devam ediyor. Bizi esaret ve izmihlâle mahkûm etmek istemiş olan hükûmetler muvacehesinde hukuku milliyemizi müdafaa ederken... maddî ve manevî bütün kuvayı memleketin müttehiden hareket etmesi elzemdir. Bunun için, zatı şahanenin iradei milliyeye memlekette yegâne tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmen ilân etmesi artık icap etmiştir. Bu suretle İstanbulun memlekete mütevali zararlar ıka ettiği tecarübü meş'ume ile sabit olan ve ancak ecnebler lehine idame edilen gayri tabii vaziyetine bir nihayet vermek müyesser olur. Düveli Mütelif mümessilleri tarafından vaki olan tebligat gösteriyor ki, İstanbuldan hareket edecek bir heyeti murahhasanın Londra konferansına iştirak edebilmesi ancak onun, Ankara Hükûmeti tarafından salâhiyeti tamme ile terhis edilmiş mümessilleri ihtiva etmesile meşruttur. Bu suretle itilâf devletleri, Türkiye namına, sulh müzakeratına girecek murahhasların, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından gönderilebileceğini kâfi bir vuzuh ile itiraf etmiş oluyorlar. Filen ve hukukan memlekette yegâne hükûmeti meşrua olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin vaz ve ilân ettiği esasatı kabul ve bu esasatın düşmanlarımız tarafından tasdikını teshil için, bize iltihak suretile vaziyetinizi tashih ve tesbit buyurmanızı tarih ve millet muvacehesinde deruhte etmiş olduğumuz vazife ve salâhiyetle teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi bir neticeyi mesudeye iriştirmek hususu tesri edilmiş olur. Müttehiden hareket ve âmali milliyeyi azamî kuvvetle müdafaa

etmek fikrile vaki olan bu teklifatı samimanemiz, kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde, calisi makamı saltanat ve hilâfet olan zatı şahanenin vaziyeti mütezelzil olmak tehlikesinden bihakkın korkulur ve biz, iradei milliyeinin bahşetmiş olduğu filî ve hukukî bütün salâhiyetleri haiz bir hükûmet sıfatile, şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki bundan tevellüt edecek mes'uliyet nakabili tahmin olan bütün avakıbile doğrudan doğruya zatı şahaneye aittir. Zatı samilerin bu vaziyet karşısında vicdanî ve tarihi vazifenizi tamamile ifa ve netayicini tarafımıza kat'i ve sarih olarak iş'ar buyurmanıza intizar ediyoruz. Bu vesile ile ihtiramata mahsusamızın kabulünü rica ederiz efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

İKİNCİ 'TELGRAF

Ankara 28 kânunusani 337

Dersaadette Tefik Paşa Hazretlerine

Resmî ve hususi telgrafnamemizdeki mütaleat ve teklifatımızı berveçhiati hulâsaten tekrar ve icabatının sürati ifasile neticesinin iş'arını rica ederiz:

1 — Zatı şahane, Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hattı humayun ile ilân buyuracaklardır. Bu hattı humayun makamı hilâfet ve saltanatın masuniyetini esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini şekli mahiyet ve salâhiyeti hazırasile kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Tafsilât ve teferruatı sairenin ilâvesi, şimdilik mucibi teşevvüş olabilir.

2 — Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevi olan dahilî vaziyetimizin tanzimi berveçhiati olabilir:

Zatı şahane kemafıssabık Dersaadette ikamet buyururlar. Sahibi salâhiyet ve mes'uliyet olup her türlü tecavüzden masun ve her türlü şeraiti istiklâli cami olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmet şimdilik Ankarada bulunur. Bittabi İstanbulda artık kabine namı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbulun vaziyeti mahsusası ilcasile nezdi şahanede Büyük Millet Meclisinden vazife ve salâhiyeti haiz bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul şehir ve havalisi umuru idaresinin sureti tanzimi badehu teemmül ve tatbik olunur.

4 — Şeraiti mezkûrenin kabul ve tatbikile beraber, Büyük Millet Meclisince musaddak bütçemizde, esasen mevcut tahsisatı

Bu ihtimalâta göre ittihaz olunacak hattı hareket bilvücu heyeti celilei vükelânın takdirine vabestedir. Efkârı acizanemce duru diraz münakaşadan sonra şayanı kabul görülmeyen teklifatın gerek müdahale suretinde gerek konferans muvacehesinde tebliğ edilsin. Mütevekkilenaallah reddi. [34]

Konferansa davet olunduğumuz takdirde Ankara kabul etmese dahi icabet olunması.

Konferansın son teklifatı şayanı kabul görüldüğü takdirde yine Ankaranın reddine bakılmıyarak kabulü ve o halde Anadoluya teklifatı kabul ettirmek ve ikiliği bertaraf ettirmek için lâzım tedabirin ilcaı hal ve zamana göre bilâhare ittihaz ve tatbıkı münasip ve muvafık olur. Şu sureti halliyenin kabulü halinde evvelâ Avrupalılardan mümkün mertebe müsadat istihsal edebilmek için şimdiden Anadoluya iftirak alâim ve emareti gösterilmemek. Saniyen her ihtimale karşı Anadolu efkârı umumiyesini lehimize celp ve imale ve zimamdarının şüphe ve tevahhüşünü izaleye sâyigayret olunmak ve cıbedendir.

Bu lâyihanın hazinesi evrakta birbirinden az farklı müsveddeleri vardır. 11 Kânunsani 1922 tarihlidir. Sureti neşrolunan müsvedde Ahmet İzzet Paşanın el yazısile tashihlerini havi olmaktadır.

seniyye ve hanedanı saltanat tahsisatı ile beraber, bilûmum memurini lâzıme ve sair ashabı maaşın muhassasatlarını itaya mukatazi mebalîğ hükûmetçe temin ve tediye edilecektir. Kudreti maliyemiz bu hususu mütekeffildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

[34] Padişah ve İstanbul hükûmeti bir de şûrayı saltanat toplayıp onun da reyini aldıktan sonra Sevr muahedesini kabul etmişlerdi. Esasen lâyiha sahibinin büyük devletlerin İstanbul hükûmetini istedikleri gibi değiştirdiklerini itiraf edişine bakılırsa onun bir şeyi kabul veya reddi hiç kimse için hiçbir şey ifade etmez. Ve muharririn kullandığı «mütevekkilenaallah tabiri ancak ecnebi işgal ordusu kumandanının onları iktidar mevkiinden düşürmesi keyfiyetine ait olabilir. Lâyiha sahibinin bu sözlerinin ancak bir tek şıkta manası olabilir, o da şudur :

Eğer büyük devletler İstanbul hükûmetini memnun edecek yeni sulh şartları teklif ederlerse o da Anadoluyu içinden kemirmeğe çalışmakta devam eder ve hattâ ona açıktan açığa hücumu dahi göze alır yoksa bu yolda birşey yapmaz ve şimdiye kadar yapageldiklerini de durdurur. Esas maksadın da bu olduğu az aşığıda tebarüz edecektir.

[35] Burada yine sarih bir ihanet teşebbüsü itiraf edilmektedir. Her yeni sulh teklifinin eskisinden daha iyi olduğu ve bunun sırf milli mücadele mahsulü bulunduğu lâyiha sahibinin muhtelif yerlerdeki ifadesinden dahi sarahaten anlaşılmaktadır. Türk milletinin o sıradaki hakiki kuvvet ve kabiliyetini takdir ve ona göre bir netice alabilmekte, ancak ve ancak mütemadiyen yeni muvaffakiyetler kazanan milli hükûmet için mümkündür zira en şumullü manada milli kuvvet onun sevk ve idaresinde bulunuyordu. Milletle çoktandır her türlü ilişik ve ilgisi kesilmiş olan ve düşman işgal ordu kumandanlığı elinde oyuncak olan İstanbul hükûmetinin bu bapta bir salâhiyet iddia etmesi, eğer bu kendine âmir vaziyetinde bulunan düşmana yardım maksadile yapılmıyorduyorsa sadece bir şuarsuzluk eseri olabilirdi.

Bu söylediklerimiz «konferansın son teklifatı şayanı kabul görüldüğü takdirde yine Ankaranın reddine bakmıyarak kabulü» cümlesine racidir. Ondan sonraki cümleler Damat Ferit tarzında mütecavizane ihanet tasavvurlarını ihtiva eder. Milli mukavemeti idare edenleri yenmek ve bu mukavemeti kırmak için «hal ve zamanın icap ettirdiği tedbirlerin» alınması için muhterisane bir

ihamet ruhile yapılan tavsiyenin doğurabileceği neticeleri Osmanlı hariciye nazırı bütün şumulile takdir edemiyor görünmektedir.

Zira “şu suveri halliyenin kabulü halinde dahi evvelâ Avrupalılardan mümkün mertebe müsaadat istihsal edebilmek için şimdiden Anadoluya iftirak alâim ve emaratı gösterilmemek,, cümlesine bakınca hatıra gelen şudur ki lâyiha sahibi evvelâ büyük devletlerden kendisince müsait şartlar koparacak ondan sonra «İlcayi hal ve zamana göre » ister propaganda ile ister Damat Ferit usulü kuvvet kullanarak Anadolunun üzerine atılacak, millî hükûmeti zor veya hile ile yenecek ve devirecektir.

Bunu yaptıktan sonra yani Yunana ve büyük devletlere karşı koyan ve Sevr'in cüz'i suretle olsada mütemediyen değiştirilmesinde amel olan kuvveti ortadan kaldırdıktan sonra padişah hükûmeti zımnen müttelik haline girmiş olacağı devletlerden kâğıt üzerine istihsal etmiş olduğu müsaadattan kendi aklınca istifade edecektir!!!.

Bu derece saflığa karşı söylenecek söz bulmak güçtür. Osmanlı hariciye nazırı büyük harp devam ederken karşı tarafın maneviyatını zayıflatmağa yaramış olan Vilson prensiplerinin ne olduğunu unuttu mu?

Mondoros mütarekesinin nasıl sui istimal edildiğini unuttu mu?

Bunları unuttuğuna da inanmak zordur zira lâyihanın muhtelif yerlerinde büyük devletlerin sözlerinden dönmüş oldukları kaydedilmektedir.

Bunlara işaret etmiş bir zatın lâyihasının sonunda millî hükûmet aleyhinde mücadeleyi tavsiye ederken, muvaffakiyetten evvel nekadar vaitte bulunurlarsa bulunsunlar, maksat hâsıl olduktan, yani İstanbuldaki padişah hükûmetinin himmet ve yardımile millî mukavemet kırıldıktan veya zayıflatıldıktan sonra, büyük devletlerin lâyihada kullanılan tabir veçhile tekrar «siyasetini tebdil ve mevaidinde halef» etmeleri ve Sevr muahedesinden de daha çabuk öldürücü bir sulhu Türk milletine yüklemeleri ihtimalini de düşünmeliydi.

Bunu aklına getirmeyişi ancak gitgide daha tehlikeli görünen padişahın mevkiini her ne pahasına olursa olsun kurtarmak ve kendisi de iktidar mevkiinde kalmak düşüncesine atfolunabilir.

